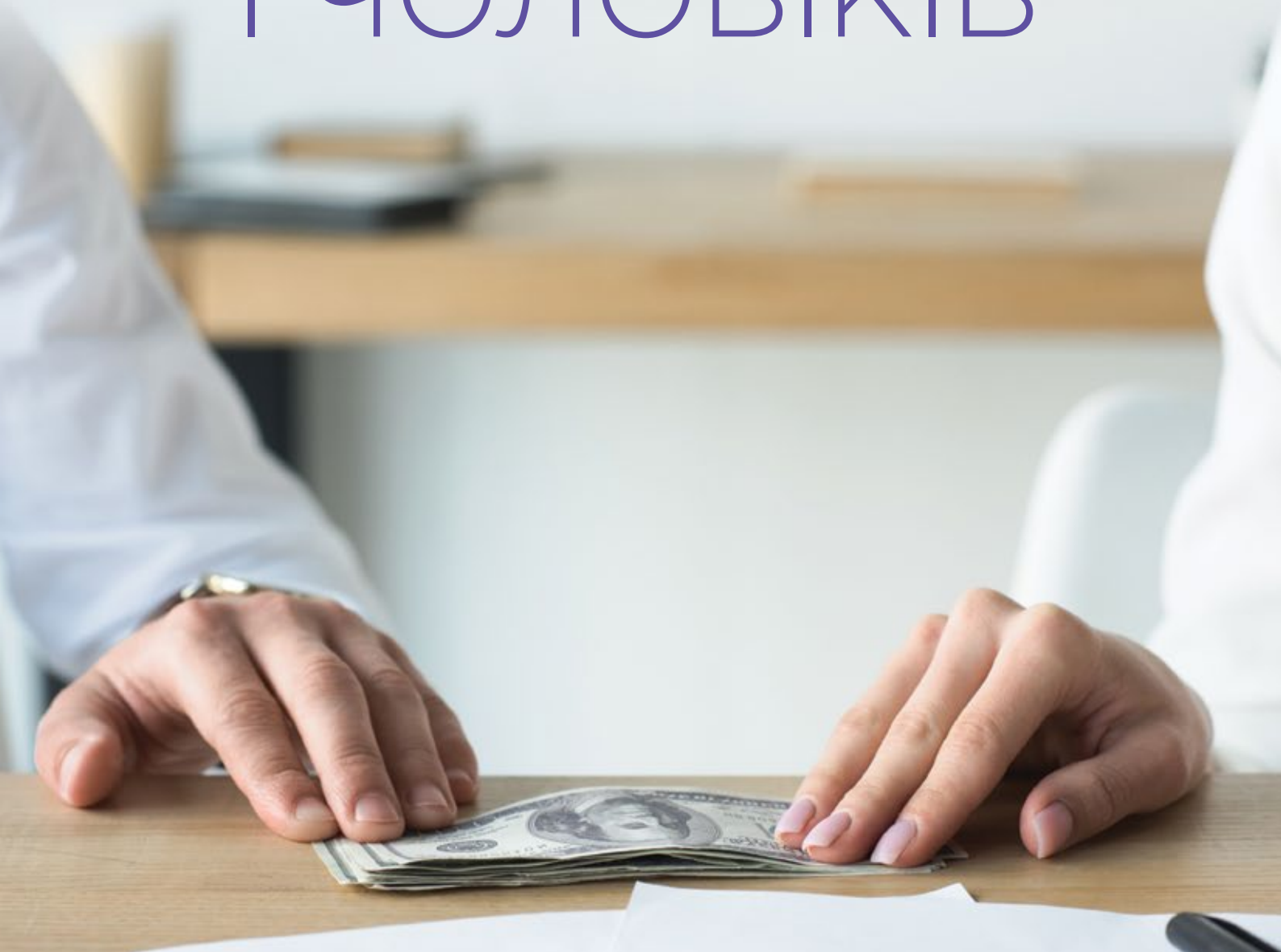

MINISTRY OF
FOREIGN AFFAIRS
OF DENMARK
Danida

КОРУПЦІЯ ОЧИМА ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ

КОРУПЦІЯ
ОЧИМА
ЖІНОК
І ЧОЛОВІКІВ

Дослідження «Корупція очима жінок і чоловіків» спрямоване на оцінку сприйняття корупції жінками і чоловіками та впливу корупційних практик на їх життя. Результати аналізу дозволять більш ефективно спрямувати спільні зусилля всіх заінтересованих сторін щодо протидії корупції, просування гендерної рівності та розширення можливостей жінок.

Автор: Ганна Герасименко, кандидатка економічних наук.

Координатор: Тетяна Гриценко, кандидатка філософських наук.

Дизайн: Юлія Мадінова.

Дослідницька робота та публікація цього звіту здійснені в рамках проекту «Прозорість і доброчесність публічного сектору», який виконується Програмою розвитку ООН в Україні та фінансується Міністерством закордонних справ Данії протягом 2015-2018 рр.

Програма розвитку Організації Об'єднаних Націй (ПРООН) є глобальною мережею ООН в галузі розвитку, яка виступає за позитивні зміни та надає країнам доступ до джерел знань, досвіду та ресурсів, щоб допомогти людям в усьому світі будувати краще життя. ПРООН співпрацює з понад 170 країнами світу, допомагаючи їм знаходити власні шляхи розв'язання глобальних та національних проблем у галузі людського розвитку.

ua.undp.org

© 2018 Програма розвитку ООН в Україні. Всі права захищені

Думки, висновки чи рекомендації належать авторам та упорядникам цього видання і не обов'язково відображають погляди Міністерства закордонних справ Данії, Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй чи інших агенцій ООН.

ЗМІСТ

Вступ	7
1. Гендер і корупція: концептуальні засади дослідження	11
2. Відмінності у ставленні жінок і чоловіків до корупції	15
3. Вплив корупції на чоловіків і жінок в Україні	25
Залучення до політичного життя та сфери прийняття рішень	25
Доступ до суспільно значущих послуг	27
Доступ до ринку праці та ресурсів	33
Дотримання прав людини	36
Наслідки неефективного управління в нестабільних державах	38
4. Гендерно зумовлені форми корупції	41
5. Гендерний вимір антикорупційної діяльності	45
Висновки	53
Додатки	59

СКОРОЧЕННЯ

ВПО	Внутрішньо переміщені особи
ВРУ	Верховна рада України
ҐОБ	Ґендерно-орієнтоване бюджетування
Держстат	Державна служба статистики України
КМІС	Київський міжнародний інститут соціології
КМУ	Кабінет міністрів України
Мінрегіон	Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України
МОМ	Міжнародна організація з міграції
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України
НАЗК	Національне агентство з питань запобігання корупції
НУО	Неурядова організація
ОЕАН	Обстеження населення з питань економічної активності
ОТГ	Об'єднані територіальні громади
ОУЖД	Обстеження умов життя домогосподарств
ПРООН	Програма розвитку ООН
САП	Спеціалізована антикорупційна прокуратура
ЮНФПА	Фонд ООН у галузі народонаселення

ВСТУП

Корупція залишається однією з головних перешкод розвитку, що стримує економічний та соціальний прогрес, знижує прозорість урядування та ефективність реформ. Згідно найпоширенішому визначенню міжнародних організацій, під корупцією розуміють «зловживання довіреною владою задля приватної вигоди».¹ Залежно від залучених суб'єктів та сектору, практики зловживання владними повноваженнями можуть набувати форм політичної, ділової або побутової корупції, що виникає при взаємодії пересічних громадян та посадових осіб. Значні масштаби корупції визнаються одним із найважливіших викликів розвитку в Україні,² а міжнародні організації наголошують на недостатній спроможності вітчизняних державних інститутів протидіяти цим практикам та толерантності громадян до корупції на побутовому рівні.³ У той час як Україна посіла 130 місце серед 180 країн світу за Індексом сприйняття корупції в 2017 році,⁴ 87% респондентів дослідження «Барометр світової корупції» в 2016 році негативно оцінили спроби Уряду змінити цю ситуацію на краще, і лише 14% опитаних українців погодилися, що пересічні люди також здатні сприяти змінам у цій сфері.⁵

Хоча численні зусилля антикорупційних структур спрямовуються на подолання корупційних практик у діяльності вітчизняних державних інститутів, значно менше уваги приділяється дослідженню впливу цих зловживань на добробут всього населення та окремих груп громадян. Уперше питання гендерної рівності були включені до оцінки корупційних ризиків у системі державної служби в рамках дослідження ПРООН у 2014 році,⁶ пізніше до-

¹ UNDP (2008). *Corruption and Development: Anti-Corruption Intervention for Poverty Reduction, Realization of the MDGs and Promoting Sustainable Development*, December 2008.

² *Ukraine Corruption Report*, GAN Business Anti-Corruption Portal, August 2017 : <https://www.business-anti-corruption.com/country-profiles/ukraine/>

³ OECD (2017). *Anti-Corruption Reforms in Ukraine*. 4th Round of Monitoring of the Istanbul Anti-Corruption Action Plan, Fighting Corruption in Eastern Europe and Central Asia: 168; Ash T., Gunn J., and al (2017). *The Struggle for Ukraine*, Chatham House Report, Russia and Eurasia Programme, October 2017: 126.

⁴ *Corruption Perceptions Index 2017*, Transparency International: 12.

⁵ *People and Corruption. Citizen's Voices from Around the World*, Transparency International, Global Corruption Barometer, 2016/2017: 14.

⁶ Галустьян Ю., Ковальчук Н. (2014). Аналіз корупційних ризиків на державній службі, пов'язаних із питанням гендерної рівності / ПРООН, Київ: 31.

цільність ґендерного аналізу стратегій протидії корупції в Україні була обґрунтована експертами проекту USAID «Взаємодія!».⁷ Однак на політичному рівні досі відсутня сама постановка питання щодо ґендерно зумовленого впливу корупції, хоча її наслідки, форми та прояви можуть по-різному відображатися на житті жінок і чоловіків.

Актуальність цієї проблеми зростає в умовах розгортання реформ в Україні, оскільки системна криза та політика жорсткої економії Уряду негативно позначаються на рівні життя населення. В процесі структурних перетворень жінки часто стикаються з вищою вразливістю, оскільки прояви ґендерної нерівності можуть обмежувати їх можливості в різних сферах життя – щодо доступу до гідної зайнятості та оплати праці, політичного представництва та сфери прийняття рішень, визначати прояви дискримінаційного ставлення чи непропорційний розподіл сімейних обов'язків між жінками та чоловіками.⁸ Як показують оцінки Всесвітнього економічного форуму, ґендерна нерівність залишається в Україні досить високою, а прогрес в цій сфері відбувається надто повільно. Зокрема, Україна посіла лише 61 місце в рейтингу 144 країн світу за рівнем ґендерного розвитку в 2017 році; при цьому найбільш проблемний аспект пов'язується з політичними повноваженнями жінок – рівнем представництва в національному парламенті та на вищих керівних посадах органів державного управління.⁹

Вразливість жінок може посилюватися проявами побутової корупції, оскільки через традиційні соціальні ролі, пов'язані з піклуванням про непрацездатних членів сім'ї, вони більше залежать від доступу до суспільних послуг. Маючи загалом нижчі, ніж чоловіки, доходи,¹⁰ жінки також більшою мірою залежать від доступності державних соціальних гарантій, їх «щедрості» та справедливості розподілу. Нарешті, соціальні та культурні бар'єри можуть визначати відмінності в ставленні жінок і чоловіків до корупції, оцінках гостроти цієї проблеми та настановах на подолання корупції. Тому застосування ґендерного аналізу має стати важливою складовою антикорупційних стратегій та програм на національному та місцевому рівні.

Відповідно, завдання цього дослідження полягають в оцінці ґендерного виміру корупції в Україні. Результати аналізу дозволять більш ефективно спрямувати спільні зусилля всіх заінтересованих сторін щодо протидії корупції, просування ґендерної рівності та розширення можливостей жінок. Дослідження має дати відповіді на наступні ключові запитання:

- Чи існують відмінності в сприйнятті корупції жінками та чоловіками?
- Чи здійснюють корупційні практики різний вплив на жінок і чоловіків?

⁷ USAID (2018). Гендерний аналіз та стратегія включення ґендерних питань до проекту. Підтримка організацій-лідерів у протидії корупції «Взаємодія!». Гендер, вразливі групи та корупція. Аналіз та конкретні рекомендації до дії: 42.

⁸ Gerasymenko G., Maksymenko K. (2016). *Ukraine Country Gender Assessment – 2016*. Document of the World Bank, Washington, D.C.: World Bank Group.

⁹ World Economic Forum (2017). *The Global Gender Gap Report 2017*: 361.

¹⁰ За даними Держстату, середня заробітна плата жінок становила лише 79% середньої заробітної плати чоловіків, а середній розмір пенсії жінок – 70% пенсії чоловіків у 2017 році.

- Із якими формами корупції частіше стикаються жінки та чоловіки?
- Чи сприяє корупція посиленню ґендерної нерівності в суспільстві?
- Яким чином можливо інтегрувати ґендерні підходи до стратегій подолання корупції?

Відповідно до окреслених завдань, у **першому розділі** цього звіту представлено стислий теоретичний огляд проблеми ґендеру та корупції, розглянуто історію становлення наукових досліджень у цій сфері, а також ключові висновки та аргументи, що були запропоновані для обґрунтування ґендерного виміру антикорупційної політики.

Другий розділ містить аналіз ґендерних відмінностей у ставленні громадян до корупції, сприйнятті актуальності цієї проблеми для національного розвитку та вмінні ідентифікувати окремі корупційні практики в суспільстві.

У **третьому розділі** досліджуються ґендерні особливості впливу корупції на життя громадян, зокрема в контексті доступу до політичного представництва та прийняття рішень, доступу до суспільно значущих послуг, а також ринку праці та ресурсів. Окрема частина цього розділу присвячена ґендерному аналізу впливу корупції на ситуацію з дотриманням прав людини та наслідки неефективного управління в нестабільних державах.

У **четвертому розділі** пропонується визначення специфічних форм корупції, що можуть зумовлюватися саме ґендерним чинником. Зокрема, розглянуто проблему сексуальних «вимагань» як форми зловживання владними повноваженнями та обґрунтовано категорії жінок, які стикаються з підвищеними ризиками ґендерно зумовлених форм корупції.

П'ятий розділ присвячено ґендерному аналізу антикорупційної діяльності в Україні, у тому числі відмінностей у готовності жінок і чоловіків до активних дій із протидії корупції, бачення ними ефективних стратегій боротьби з корупцією та причин, через які громадяни не повідомляють про зловживання владою. За результатами опитування громадських активістів та організацій, діяльність яких пов'язана з протидією корупції, визначено можливі шляхи інтеграції ґендерних підходів до антикорупційних стратегій.

Цей звіт ґрунтується на результатах «кабінетного дослідження», що включало огляд літературних джерел і вторинний аналіз результатів соціологічних опитувань, які раніше не досліджувалися з позицій ґендерної перспективи («Барометр світової корупції» в 2016 році та загальноукраїнське опитування GfK в 2017 році). Інформаційну базу дослідження становили дані Державної служби статистики України, центральних органів виконавчої влади, результати соціологічних опитувань з питань корупції. В рамках дослідження було також проведене он-лайн опитування представників 21 громадської організації, які працюють задля подолання корупції в Україні. Саме відповіді громадських активістів дозволили сформулювати бачення шляхів інтеграції ґендерних підходів до антикорупційної діяльності.

ГЕНДЕР І КОРУПЦІЯ: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Протягом останніх десятиліть питанням гендерної рівності приділяється все більше уваги, а принципи недискримінації та неупередженого ставлення до громадян незалежно від статі закріплені в засадничих програмних документах глобального рівня.¹¹ Найбільш поширене визначення поняття «гендер» стосується соціально та культурно сконструйованих уявлень та ролей, які пов'язуються з представниками різних біологічних статей – чоловіками та жінками.¹² На концептуальному рівні цей термін закріплює розуміння, що соціальні очікування щодо моделей поведінки, особистих цінностей та життєвих пріоритетів жінок і чоловіків можуть відрізнятися. В свою чергу, жорстко визначені гендерні ролі та норми можуть обумовлювати прояви нерівного ставлення до жінок або чоловіків, обмежувати їх права та можливості повноцінної участі в суспільному житті.

Наукові дебати щодо ролі гендерного чинника в корупційній діяльності розпочалися ще наприкінці минулого століття, коли автори низки поведінкових досліджень привернули увагу громадськості до відмінностей в ставленні жінок і чоловіків до соціальних питань. Результати цих наукових праць демонстрували, що жінки відповідальніше ставляться до дотримання моральних та етичних норм, виявляють більшу емпатію, турботливість та готовність допомагати іншим людям, щедрість в ухваленні економічних рішень та меншу схильність до ризикованої поведінки.¹³ На підставі цих висновків були обґрунтовані припущення, що жінки більше готові поступитися приватною вигодою задля цілей загального добробуту і на рівні державного управління, тому схильність до корупції або готовність протидіяти зловживанням владою також можуть визначатися впливом біологічних

або соціально конструйованих відмінностей жінок і чоловіків. Відповідно, зростання присутності жінок у національних парламентах та на вищих урядових посадах розглядалося як ключовий інструмент підвищення прозорості та ефективності державного управління.¹⁴ Пізніше доказова база на користь цих аргументів була визнана недостатньою, хоча дебати щодо «природної» схильності жінок і чоловіків до корупції досі тривають. Незважаючи на подальшу зміну фокусу та методологічних підходів досліджень, ця **перша хвиля гендерного аналізу корупції** має вагоме значення, оскільки стала поштовхом для усвідомлення необхідності включення гендерної перспективи до антикорупційної політики.

Дослідження другої хвилі ґрунтувалися на міжнародних порівняннях сприйняття корупції населенням, що дозволили

¹¹ United Nations (2017). *The Sustainable Development Goals Report 2017*, New York: 64.

¹² UNESCO (2004). *Role of Men and Boys in Promoting Gender Equality*, Advocacy Brief, APPEAL, Bangkok: 15.

¹³ Agerberg M. (2014). *Perspectives on Gender and Corruption*. The Quality of Governance Working Paper Series, University of Gothenburg, 2014: 14.

¹⁴ Dollar, D. et al (1999). *Are Women Really the Fairer Sex? Corruption and Women in Government*, WB Working Series: 4.

залучити до гендерного аналізу й оцінку інших факторів, пов'язаних із національним контекстом країн. Висновки показали, що гендерні відмінності в ставленні до корупції можуть суттєво залежати від інституційних чинників – особливостей державного устрою або економічного розвитку країни, рівня демократії, поширених культурних практик і традицій, що визначають гендерні норми та стереотипи.¹⁵ На думку деяких дослідників, менше залучення жінок до корупційних практик може пояснюватися не стільки їх особистими перевагами, скільки дією зовнішніх бар'єрів, пов'язаних із існуванням чоловічих корпоративних мереж, що перешкоджають доступу жінок до владних повноважень.¹⁶ Інші науковці доводять, що зв'язок між корупцією та рівнем політичного представництва жінок є несуттєвим, якщо до уваги беруться інші змінні характеристики справедливості державних інститутів – верховенство права, плюралізм думок та свобода слова.¹⁷ У демократичних державах низький рівень корупції та паритетне представництво жінок у парламенті не завжди є взаємо-

залежними результатами, оскільки прогрес в обох випадках визначається загальною дієвістю суспільних інститутів. З іншого боку, в автократичних режимах гендерні відмінності в ставленні до корупційних практик вірогідно скорочуватимуться, оскільки корупція виступає соціальною нормою, до якої пристосовуватимуться всі члени суспільства.¹⁸

Третя хвиля наукового дискурсу з питань гендеру та корупції пов'язана з визнанням відмінностей у впливі корупції на життя жінок і чоловіків, а отже необхідності відмови від гендерно-сліпого підходу до розробки та реалізації антикорупційних програм і стратегій.

Численні дослідження наголошують на підвищеній вразливості жінок до негативних наслідків корупції, особливо в таких секторах як охорона здоров'я, освіта, соціальні або побутові послуги.¹⁹ Ці ризики пов'язані з репродуктивною діяльністю жінок, що визначає потребу в спеціалізованих медичних послугах, покладених на жінок обов'язками щодо піклування про неповнолітніх ді-

тей або непрацездатних родичів, необхідністю вирішення низки побутових питань, пов'язаних із забезпеченням життєдіяльності домогосподарства. Окрім безпосереднього впливу корупційних зловживань на життя жінок, вони частіше стають опосередкованими жертвами корупції, оскільки переважають у складі соціально вразливих категорій населення, добробут яких залежить від соціальної політики держави та цільового використання бюджетних ресурсів, що спрямовуються на її підтримку.²⁰

На цьому етапі розвитку гендерного аналізу корупції визнається існування особливих гендерно зумовлених форм корупції, наприклад зловживання владними повноваженнями для отримання сексуальних послуг.²¹ В інших дослідженнях наголошується, що сексуальна експлуатація є специфічною формою корупції, до якої значно більше вразливі жінки та дівчата, ніж чоловіки.²² Зокрема, за міжнародними оцінками, жінки становлять більше, ніж 80% жертв торгівлі людьми, що зазнають трудової або сексуальної експлуатації, страждають від примусових шлюбів або тор-

¹⁵ Seppanen M. and Virtanen P. (2008). *Corruption, Poverty and Gender: Case Studies of Nicaragua and Tanzania*, MoFA, Finland; UNIFEM (2006). *The Story Behind the Numbers: Women and Employment in Central and Eastern Europe and Western CIS*.

¹⁶ Goetz A. (2007). 'Political Cleaners: How Women are the New Anti-Corruption Force. Does the Evidence Wash?' In: *Development and Change*, Volume 38, Issue 1: 87-105.

¹⁷ Sung H.-E. (2003). 'Fairer Sex or Fairer System? Gender and Corruption Revisited'. In: *Social Forces* 82(2): 703-723.

¹⁸ Esarey J., Chirillo G. (2013). 'Fairer Sex' or Purity Myth? *Corruption, Gender and Institutional Context*. In: *Politics & Gender*, 9(4): 361-389.

¹⁹ UNDP and UNIFEM (2010). *Corruption, Accountability and Gender: Understanding the Connections*: 48; Transparency International (2014). *Gender, Equality and Corruption: What are the Linkages?* Policy Brief No 1/2014; UNDP (2012). *Seeing beyond the State: Grassroots Women' Perspective on Corruption and Anti-Corruption*: 64; Sen S. and Ostin P. (2007). *Unequal, Unfair, Ineffective and Inefficient: Gender Inequity in Health: Why it exists and how we can change it*, Report of the WHO Commission on Social Determinants of Health; Transparency International (2010). *Corruption and Gender in Service Delivery: The Unequal Impacts*. Working Paper 2.

²⁰ U4 BRIEF. *The Gendered Impact of Corruption: Who Suffers More – Men or Women?* August 2015: 9.

²¹ Goetz A. and Jenkins R. (2005). *Reinventing Accountability: Making Democracy Work for Human Development*, London: Palgrave.

²² UNDP (2012). *Sexual extortion toolkit*, BDP.

гівлі органами.²³ Нарешті, ризики корупції зростають в умовах нестабільності, військових дій або гуманітарних катастроф, а зловживання владними повноваженнями під час кризи мають непропорційно вагоміші наслідки для жінок, які можуть стикатися з проявами гендерної дискримінації або гендерно зумовленого насильства з боку посадових осіб. Визнання різних впливів корупції на жінок і чоловіків, що поси-

люються гендерними нормами, проявами нерівності та дискримінації за ознакою статі, дозволило привернути увагу до необхідності інтеграції гендерного аналізу до розробки антикорупційної політики, і навпаки. Відповідно, на глобальному рівні існує розуміння доцільності одночасного просування гендерної рівності, розширення можливостей жінок та реалізації антикорупційних програм як взаємопідсилюючих

стратегій розвитку.²⁴ Необхідність приділення уваги розширенню можливостей жінок, підтримці їх економічних можливостей, громадської активності, залучення жінок до освітніх програм із особливим фокусом на розвиток лідерського капіталу, визнається центральним елементом стратегій подолання корупції та її негативних наслідків.²⁵

²³ GTZ (2004). *Corruption and Gender: Approaches and Recommendations for TA*.

²⁴ *Anti-Corruption and Human Rights – How to Become Mutually Reinforcing?* Report of the Roundtable (Lund, 13-14 November 2017), Raoul Wallenberg Institute of Human Rights and Humanitarian Law: 29.

²⁵ UNDP (2011). *Primers in Gender and Democratic Governance: Primer 5. Women's Empowerment, Corruption, Accountability and Gender: Understanding the Connection*.

ВІДМІННОСТІ У СТАВЛЕННІ ЖІНОК І ЧОЛОВІКІВ ДО КОРУПЦІЇ

Ставлення громадян до корупції дозволяє оцінити сприйняття ними гостроти цієї проблеми в суспільстві та рівня корумпованості державних інститутів, а також готовність брати особисту участь у боротьбі з корупційними практиками. Найвідомішим інструментом збору таких даних є соціологічне опитування «Барометр світової корупції», що проводиться Transparency International в більш ніж 60 країнах світу.²⁶ В рамках цього опитування громадяни висловлюють суб'єктивні оцінки рівня корупції в країні, діляться власним досвідом неофіційних платежів при отриманні послуг, оцінюють успіхи уряду в боротьбі з корупцією тощо. Застосування гендерного аналізу до результатів цього опитування в 2008 році дозволило вперше обґрунтувати припущення, що жінки більше чутливі до корупції, ніж чоловіки, зокре-

ма вище оцінюють рівень корупції в суспільстві, гостріше сприймають її прояви та в більшій мірі відчують вплив її наслідків на власне життя.²⁷

Результати цього дослідження дали поштовх для початку дискусії щодо глобальних гендерних відмінностей у толерантності населення до корупції.²⁸ Міжнародні дослідники аргументували, що жінки більше схильні засуджувати хабарництво, менше долучатися до корупційних практик та в меншій мірі виправдовувати їх застосування іншими людьми.²⁹ Найбільший розрив у сприйнятті корупції населенням було виявлено в секторі надання суспільних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я, житлове господарство. Так, у розвинених регіонах чисельність жінок, які вважали корупцію в сфері освіти високою, в 1,3 рази пе-

ревищувала відповідну чисельність чоловіків.³⁰ Ці результати пояснювалися тим, що жінки частіше стикаються з побутовою корупцією, оскільки в переважній більшості випадків саме вони відповідають за виховання дітей, у тому числі долучаються до отримання ними освіти.

Результати останнього опитування «Барометр світової корупції» (2016 рік) показують, що економічний розвиток, корупція та стан громадського здоров'я сприймаються населенням України як три найголовніші проблеми, якими має опікуватися Уряд. На жаль, за рівнем сприйняття корупції Україна несприятливо виділяється серед інших країн регіону, оскільки поступається за цим показником лише Молдові (рис. 2.1). Цікаво, що **в сприйнятті гостроти проблеми корупції дійсно зберігаються певні гендерні відмін-**

²⁶ https://www.transparency.org/news/feature/global_corruption_barometer_citizens_voices_from_around_the_world

²⁷ UNIFEM's Progress of the World's Women 2008 Report 'Who Answers to Women? Gender and Accountability'.

²⁸ Swamy et al. (2000). *Gender and Corruption*, IRIS Centre Working Paper No. 232.

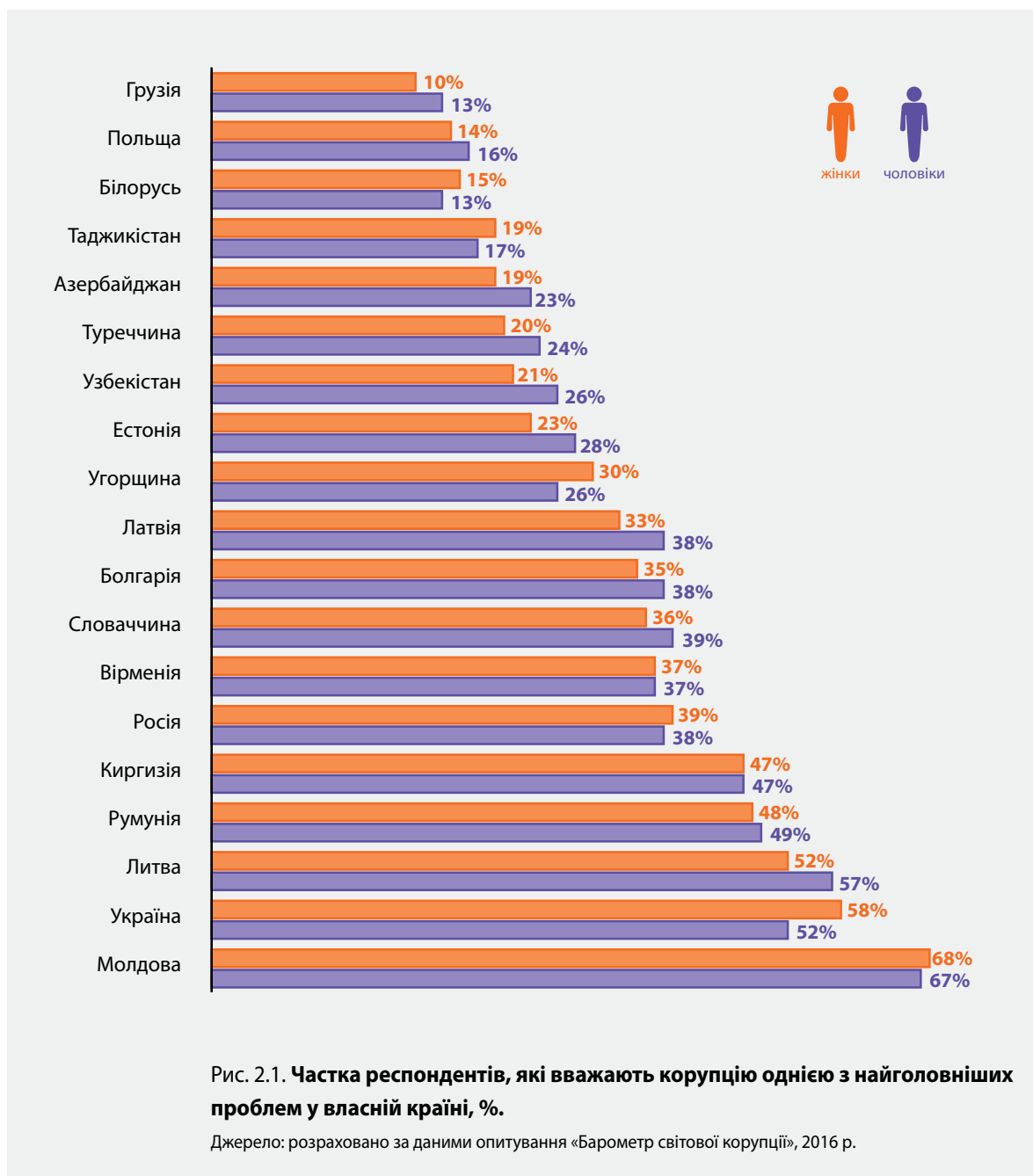
²⁹ World Bank (2001). *Engendering development: through gender equality in rights, resources, and voice*. Policy World Bank Policy Research Report, Washington, D.C.

³⁰ UNIFEM's Progress of the World's Women 2008 Report 'Who Answers to Women? Gender and Accountability'.

ності, оскільки до найважливіших проблем країни її віднесли 58% опитаних жінок та 52% опитаних чоловіків. Що стосується інших питань, які непокоять громадян, порівняно більша частка жінок, ніж чоловіків, пе-

реймається станом здоров'я населення (відповідно 50% проти 45% респондентів), в той час як чоловіків дещо більше турбують питання економічного розвитку (відповідно 71% проти 67%). Суттєвих гендерних відмінностей у

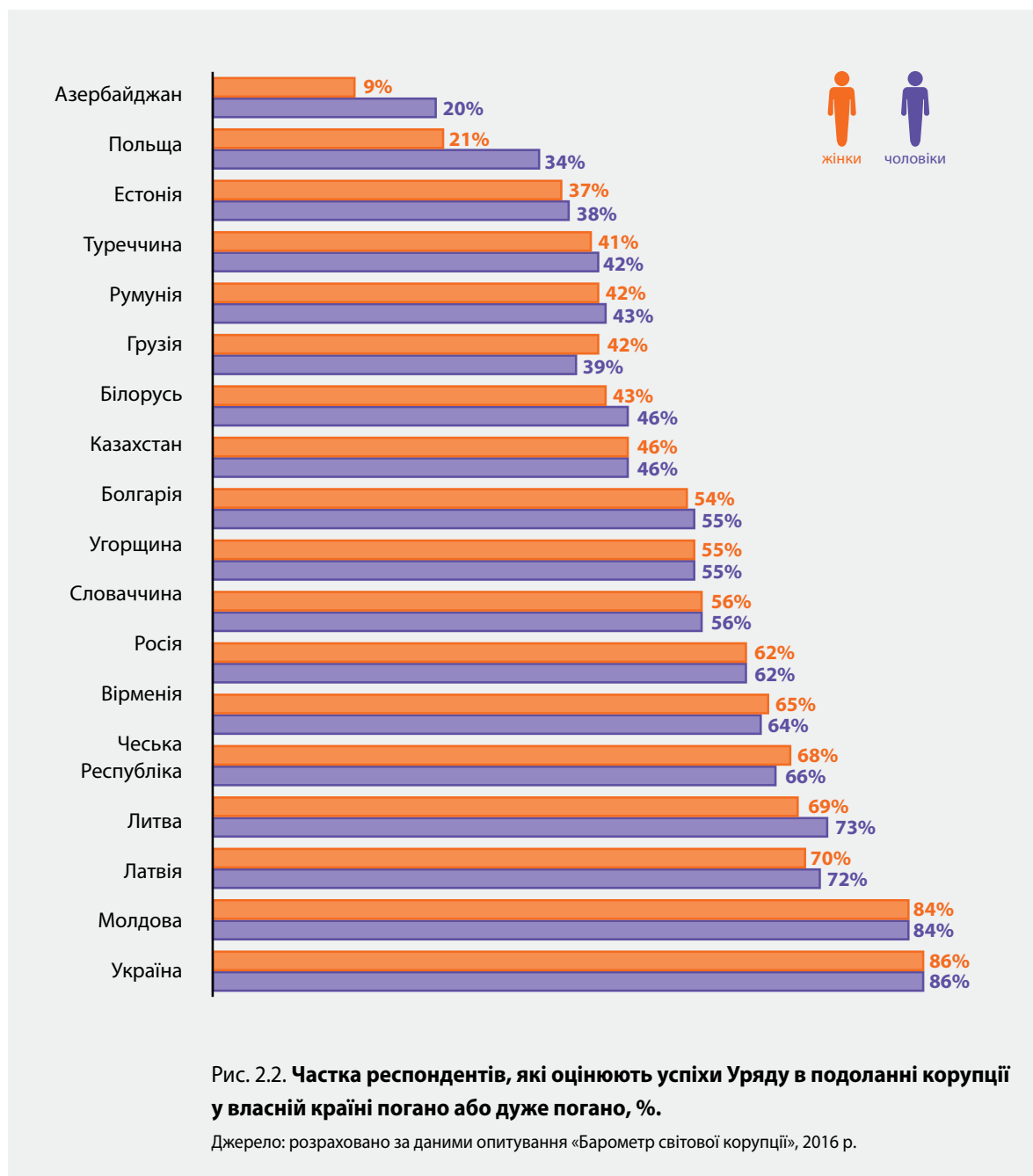
сприйнятті громадянами значення таких проблем, як безробіття, злочинність, стан навколишнього середовища, політична стабільність, освіта або розвиток інфраструктури, не спостерігається (Додаток А).

Незважаючи на актуальність проблеми, Україна суттєво поступається іншим країнам регіону за оцінками успіхів Уряду в подоланні корупції, що висловлюються громадянами. Більше 80% респондентів дослідження

«Барометр світової корупції» в 2016 році оцінили результати діяльності урядовців погано або дуже погано (рис. 2.2), при цьому чи не найменша в регіоні частка громадян погодилися, що пересічні люди також можуть спри-

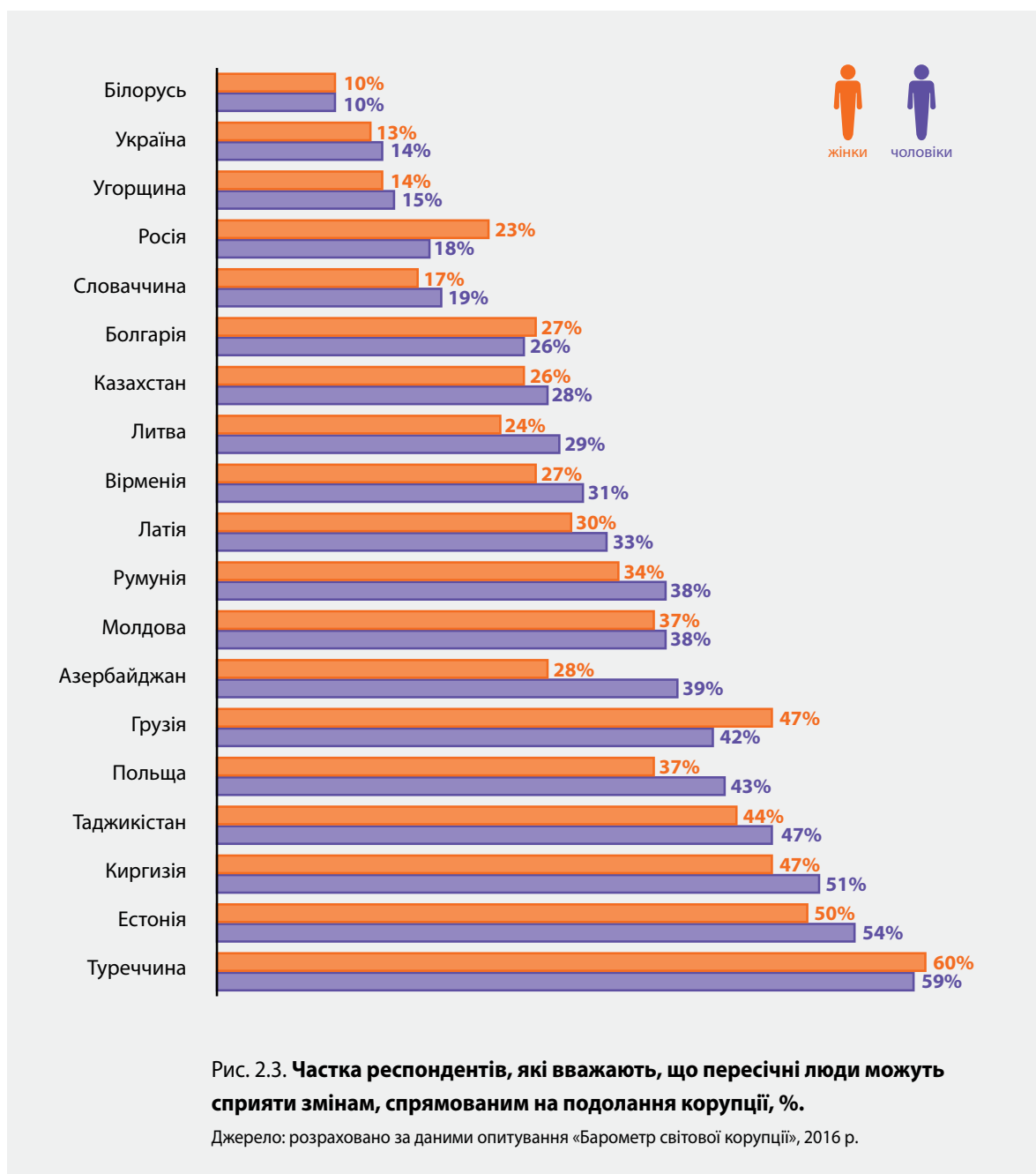
яти змінам в подоланні корупції (рис. 2.3). Статистично значимих гендерних відмінностей в ставленні населення до цих питань не простежується, тож можна припустити, що **корупційні практики настільки глибоко увійшли**

до повсякденного життя населення, що сприймаються громадянами як звична норма, в ставленні до якої суспільством існує консенсус.

Дослідження сприйняття корупції, що проводилося Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у 2015 році, також не виявило суттєвих відмінностей у

ціннісних орієнтаціях та ставленні жінок і чоловіків до корупції.³¹ Хоча дещо менше жінок, ніж чоловіків, погодилися, що хабарництво є невід'ємною частиною

³¹ КМІС (2015). Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015: Київський міжнародний інститут соціології: 68.

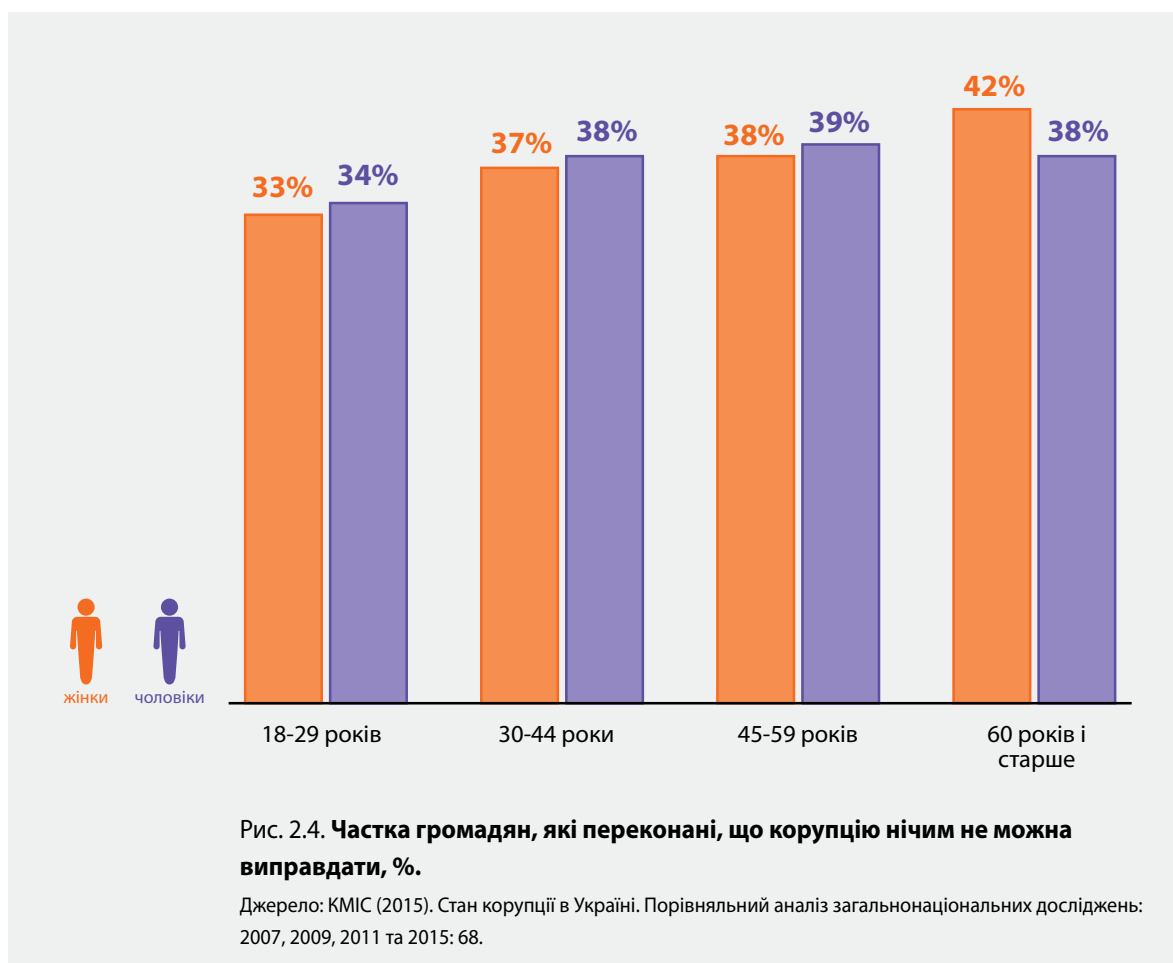
українського менталітету, а більшість людей намагатимуться вирішити питання за допомогою винагороди, якщо матимуть таку можливість, гендерні відмінності у відповідях респондентів не перевищували декількох відсотків (Додаток В).

Дуже схожі позиції демонстрували жінки та чоловіки у засудженні корупційних дій, коли погоджувалися, що особи, які пропонують хабар, повинні нести таку саму відповідальність,

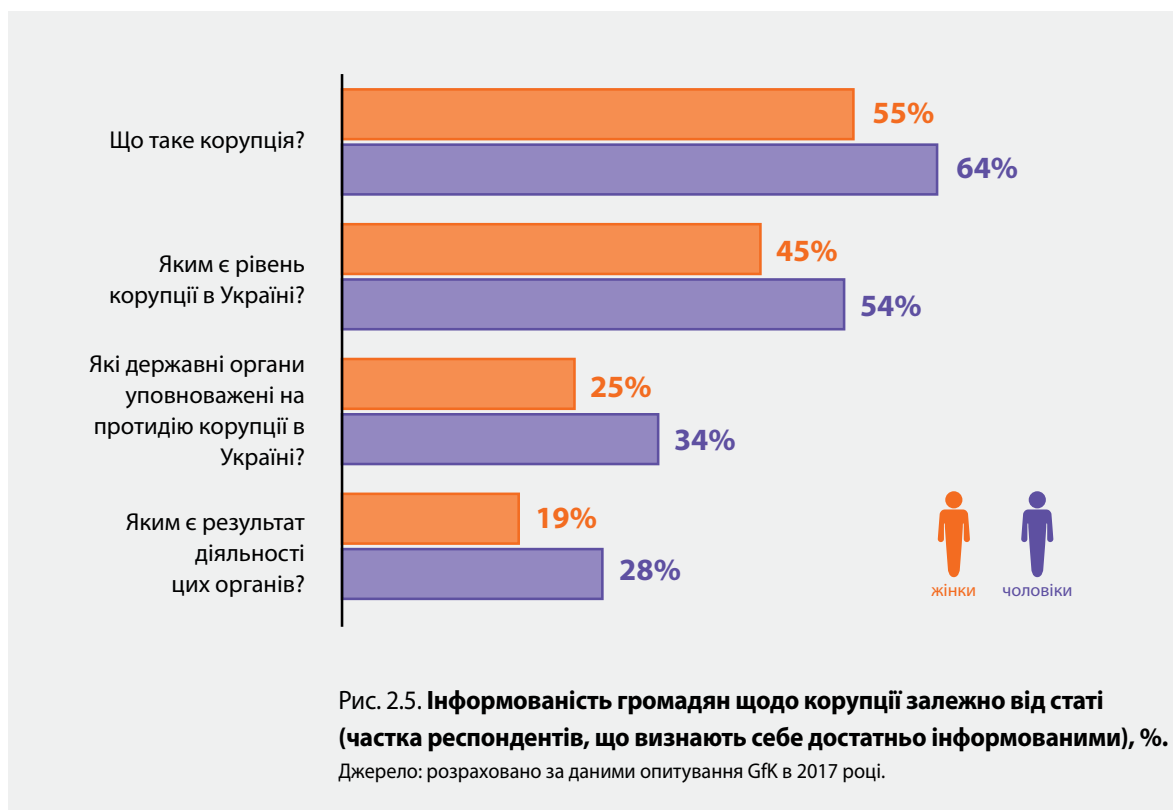
як і ті, які його беруть (по 68% респондентів обох статей), а корумповані чиновники повинні бути відсторонені від посади (відповідно по 94% опитаних громадян). Як жінки, так і чоловіки були схильні пояснювати хабарництво працівників бюджетної сфери низькими зарплатами (відповідно по 43% обох груп респондентів) та скептично ставитися до припущення, що за умови суттєвого підвищення заробітної плати вони не будуть брати хабарі (з цим погодилися

36% чоловіків проти 39% жінок).³²

Із неприйнятністю корупції в суспільстві погодилися більше третини респондентів дослідження КМІС в 2015 році – як жінок, так і чоловіків. Деякий гендерний розрив у засудженні корупції простежується лише серед громадян старшого віку: з твердженням, що корупцію нічим не можна виправдати, погодилися 42% жінок проти 38% чоловіків у віці 60 років і старше (рис. 2.4).

³² Там само.

З іншого боку, певні гендерні відмінності спостерігаються в самооцінках власного рівня обізнаності щодо корупції. Згідно даних опитування GfK у 2017 році, **помітно менша частка жінок (55%) визнали, що вони достатньо обізнані щодо корупції, порівняно з чоловіками (64%).**³³ Менше половини жінок (45%) вважали, що володіють достатніми знаннями для оцінки рівня корупції в Україні (відповідно 54% чоловіків), чверть жінок та третина чоловіків – достатньою інформацією щодо державних органів, які уповноважені для боротьби з корупцією. Лише 19% жінок і 28% чоловіків вважали, що вони достатньо по-

інформовані щодо результатів роботи антикорупційних органів в Україні (рис. 2.5).

Ймовірно, завдяки кращій поінформованості, дещо більше опитаних чоловіків були здатні ідентифікувати деякі корупційні практики, з якими пересічні люди можуть стикатися на побутовому рівні (рис. 2.6). Однак ці гендерні відмінності не слід вважати надто вагомими в контексті статистичної значимості.

Порівняно більше чоловіків, ніж жінок, сприймали корупцію як поширене в суспільстві явище (відповідно 83% проти

78%), та вважали, що корупція існує в різних суспільних інститутах України (рис. 2.7). Хоча існують припущення, що жінки схильні менше помічати корупцію в суспільних інститутах, оскільки самі становлять більшість працівників бюджетної сфери, навряд чи можна з цим погодитися, коли мова йде про правоохоронні органи або Збройні сили.

Ймовірно, ці відмінності пов'язані скоріше з меншим інтересом жінок до питань корупції та неспроможністю ідентифікувати її прояви в реальному житті. На користь цього твердження

³³ Корупція в Україні: 2017. Аналіз результатів пілотного застосування Методики оцінки рівня корупції в Україні, Київ, GfK Україна.

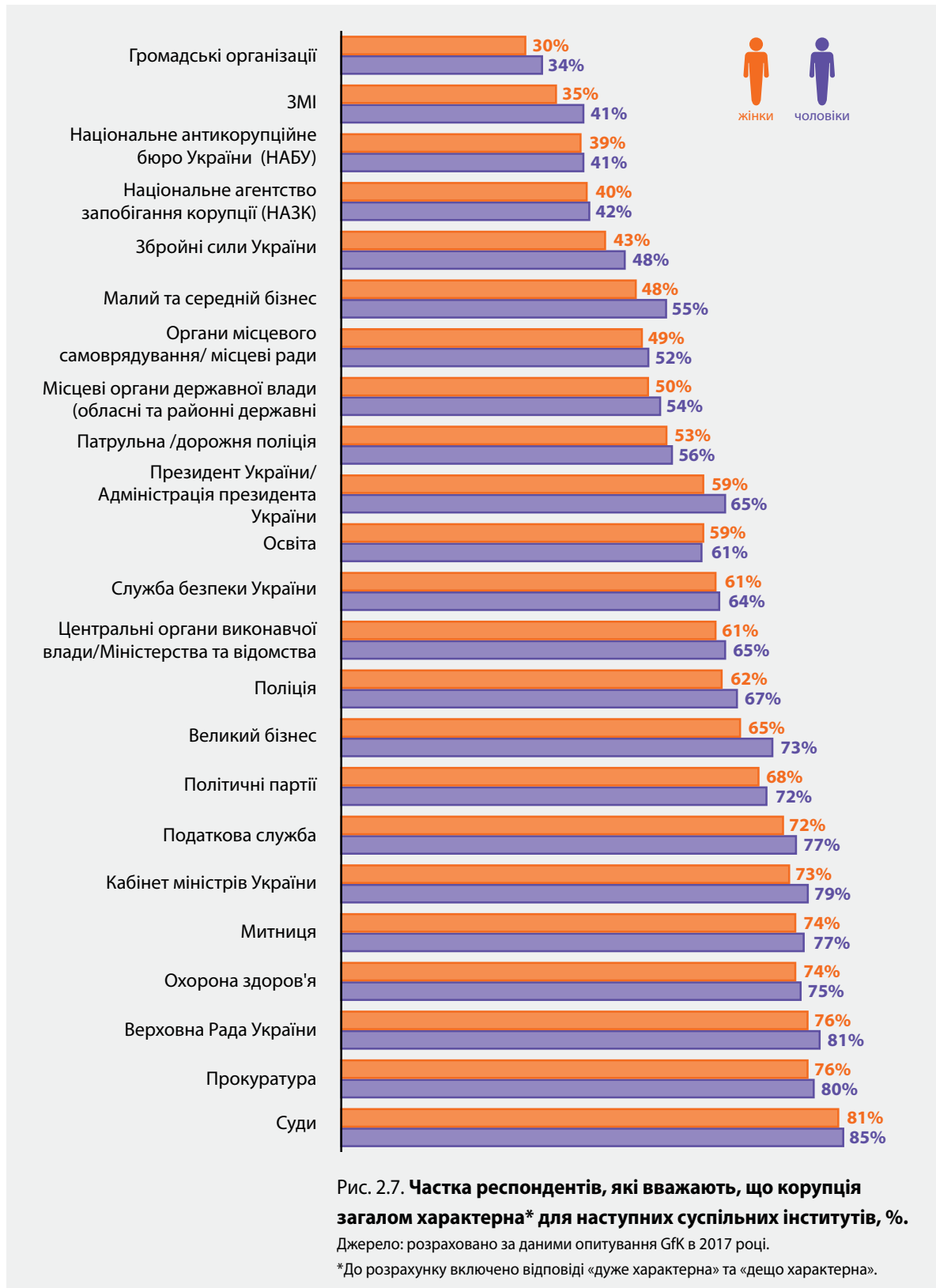

свідчить і ситуаційний аналіз у країнах перехідної економіки, автори якого пояснюють нижчий рівень сприйняття коруп-

ції серед жінок цього регіону «ренесансом» патріархату в пострадянському суспільстві, коли традиційні соціальні ролі жінок

та їх виключення з «чоловічих» корпоративних мереж обмежують можливості їх корупційного досвіду.³⁴

³⁴ Michailova J. and Melnikovska I. (2009). *Gender, Corruption and Sustainable Growth in Transition Countries*. Christian-Albrecht University and Kiev Institute for the World Economy.

Найбільш помітні гендерні відмінності в оцінках громадян стосуються корумпованості бізнесу – частка чоловіків, які погодилися, що ця проблема характерна як для великого, так і середнього та малого бізнесу, на 8% перевищувала відповідну частку жінок (рис. 2.7). Більш категоричним виявилось й ставлення чоловіків до поширення корупції серед вищого керівництва держави та серед представників засобів масової інформації (частки чоловіків, які погодилися з цими припущеннями, на 6% перевищували відповідні частки жінок).

Загалом, розбіжності в сприйнятті корупції жінками та чоловіками в Україні залишаються не надто значними, що може свідчити про всеосяжний характер цієї проблеми, яка сприймається як норма повсякденного життя. Результати опитувань показують, що жінки схильні вважати себе менш обізнаними щодо корупції, ніж чоловіки, а також порівняно рідше ідентифікують її прояви в суспільних інститутах. Можна припустити, що ці відмінності зумовлені впливом поширених гендерних норм, які визначають пріоритетність приватного, а не

суспільного життя для жінок. Це може визначати менший інтерес жінок до соціально-економічних процесів і явищ, у тому числі проблеми корупції.

Разом із тим, відчуття гостроти проблеми корупції зростає саме серед жінок, які частіше відносять її до найголовніших проблем країни. Це дає підстави для припущення щодо підвищеної вразливості жінок до наслідків корупції.

ВПЛИВ КОРУПЦІЇ НА ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК В УКРАЇНІ

Якщо дискусії щодо гендерних відмінностей у сприйнятті корупції тривають, то різний вплив корупції на життя жінок і чоловіків одностайно визнається дослідниками. Міжнародні організації визначають чотири взаємопов'язані сфери, у яких корупція може посилювати гендерні відмінності: 1) доступ до базових послуг, ринків і кредитів; 2) залучення до політики; 3) порушення прав людини; 4) наслідки неефективного управління.³⁵ Відповідно до цього рамкового підходу, подальший гендерний аналіз побудовано навколо наступних питань: 1) залучення до політичного життя та сфери прийняття рішень; 2) доступ до суспільно значущих послуг; 3) доступ до ринку праці і ресурсів; 4) порушення прав людини; 5) наслідки неефективного управління в нестабільних державах.

ЗАЛУЧЕННЯ ДО ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ТА СФЕРИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Рівний доступ жінок і чоловіків до політичного представництва та вищих щаблів державного управління виступає засадничою передумовою досягнення гендерної рівності в суспільстві, оскільки саме від участі жінок у прийнятті рішень, важливих для формування державної політики, залежать й інші можливості їхньої реалізації в суспільстві. Разом із тим, саме в цій сфері спостерігаються найбільші виклики для просування гендерної рівності в Україні. За рівнем гендерного паритету в парламенті країна суттєво поступається не лише розвиненим демократіям,

а й середньосвітовому показнику (23,8% жінок серед парламентарів країн світу станом на квітень 2018 року³⁶). Незважаючи на закріплення у вітчизняному виборчому законодавстві гендерних квот на рівні не менше 30% представників тієї чи іншої статі (2013 рік),³⁷ кількість жінок у владі суттєво не збільшилася. Як наслідок, станом на вересень 2018 року жінки становили лише 12,3% народних обранців (відповідно 52 жінки серед 423 народних депутатів). За даними гендерного моніторингу виборів 2014 року, 20 із 29 політичних партій взагалі не виконали цієї вимоги законодавства.³⁸ Тому повільний прогрес пов'язується не лише з браком політичної волі до реалізації гендерних перетворень, а й з відсутністю санкцій для політичних партій за недотримання гендерних квот.

Дійсно, дві третини респондентів дослідження NDI в 2017 році

³⁵ Sida (2015). *Gender and Corruption: Brief, Gender Tool Box*, March 2015: 4.

³⁶ Inter-Parliament Union (01.04.18): <http://archive.ipu.org/wmn-e/world.htm>

³⁷ Ст. 8 Закону України «Про політичні партії в Україні» та Ст. 4. Закону України «Про місцеві вибори».

³⁸ Жіночий Консорціум України (2014). Гендерний моніторинг парламентських виборів 2014 року: Аналітичний звіт, Київ: 60.

погодилися, що політичні партії з більшою вірогідністю висувати муть чоловіків, ніж жінок, серед кандидатів на виборах, а половина опитаних визнали, що **жінки мають менший доступ до ресурсів на підтримку власних виборчих кампаній**.³⁹

Однак, не слід нехтувати й значенням гендерних стереотипів, що визначають скептичне ставлення громадян до жінок у політиці: більше половини (53%) респондентів цього ж дослідження погодилися, що самі українці менше схильні голосувати за жіночі кандидатури; 42% із них вважали, що жінки менше цікавляться політикою, ніж чоловіки; 55% були переконані, що сімейні зобов'язання просто не залишать жінкам часу на політичну діяльність.

Непропорційно низьким залишається й рівень представництва жінок серед вищих посадовців країни: на момент дослідження серед 24 міністрів Уряду були представлені лише чотири жінки (віце-прем'єр-міністр з питань європейської та євроатлантичної інтеграції, міністр освіти, в.о. міністра охорони здоров'я та в.о. міністра фінансів). Жінки становили близько 28% серед заступників віце-прем'єр-міністрів та міністрів (відповідно 18 жінок із 68 посадовців) та представляли

двох із 19 державних секретарів у міністерствах, секретаріаті КМУ (майже 11%).

Хоча низька частка жінок у представницьких органах влади воочевидь суперечить настановам гендерної рівності, достовірних дослідницьких даних, які б підтверджували вплив гендерного паритету на зниження політичної корупції, не існує. Сучасні аналітичні огляди наголошують, що гендерний чинник у політиці знає впливу інституційних норм – державного устрою, розподілу правлячих політичних сил, гендерних стереотипів і культури прийняття рішень.⁴⁰ Припущення, що жінки менше, ніж чоловіки, схильні до участі в корупційних діях на рівні державного управління, розвінчується й висновками опитування державних службовців України в 2014 році.⁴¹

Оцінюючи гендерні аспекти корупції у системі держслужби, респонденти одноставно погодилися, що **корупція на державному рівні більше пов'язана з чоловіками, але виключно тому, що саме вони кількісно переважають серед посадовців, які обіймають керівні посади**. Як зазначали учасники фокус-групових обговорень, що відбувалися у рамках дослідження: «Якби на керівних посадах було б більше жінок, то вони так

само залучалися б до корупційних практик».

Разом із тим, проблема нерівного доступу жінок до вищих керівних посад та політичного представництва має розглядатися в контексті штучно створених бар'єрів, вплив яких узагальнюється в межах понять «скляна стеля» або «липка підлога». Якщо «скляна стеля» характеризує невидимі та формально не визначені умовні бар'єри, які обмежують просування жінок службовими сходінками, то «липка підлога» відображає тенденції, коли жінки довше затримуються на початкових позиціях у службовій ієрархії, в той час як чоловіки швидше просуваються на наступні управлінські щаблі на ранніх етапах кар'єри.⁴² Нерівні умови для просування жінок у системі держслужби можуть зумовлюватися й зловживаннями владними повноваженнями, що пов'язані з особистими упередженнями керівників або з традицією виключення жінок із тих «чоловічих» корпоративних мереж, у межах яких часто вирішуються питання, пов'язані з важливими кадровими призначеннями. Дійсно, лише дві третини державних службовців, які були опитані в 2014 році, погодилися, що жінки та чоловіки проходять однакові процедури при просуванні по службі. Більше того, на думку кожного п'ятого респондента, для жінок і чолові-

³⁹ NDI Ukraine (2017). *Opportunities and Challenges Facing Ukraine's Democratic Transition*, Nationwide Survey, July 2017.

⁴⁰ UNDP (2008). *Primer on Corruption and Development: Anti-Corruption Interventions for Poverty Reduction*, Realization of the MDGs and Promoting Sustainable Development. New York: Democratic Governance Group, Bureau for Development Policy, December.

⁴¹ Галустьян Ю., Ковальчук Н. (2014). Аналіз корупційних ризиків на державній службі, пов'язаних із питанням гендерної рівності / ПРООН, Київ: 31 с.

⁴² Словник гендерних термінів / Укладач З. В. Шевченко. – Режим доступу: <http://a-z-gender.net/ua/sklyana-stelya.html>.

ків у системі державної служби створені неорієнтовані можливості щодо навчання та професійного розвитку.⁴³

Актуальність дослідження гендерного виміру корупції зростає в умовах реформи місцевого самоврядування в Україні, що супроводжується децентралізацією управління та передачею повноважень на місця. Традиційно, порівняно з загальнодержавним рівнем, жінки були набагато краще представлені в місцевих органах влади, особливо на нижчих адміністративних рівнях. За результатами гендерного моніторингу місцевих виборів 2015 року, жінки становили 15% депутатів обласних рад, 18% депутатів міських рад, 56% депутатів сільських рад та 46% депутатів селищних рад.⁴⁴ За даними аналітичного порталу «Слово і діло», жінки обіймали посади 6% голів міст обласного значення, 10% голів міст районного значення, 19% голів селищних рад і 32% голів сільських рад, які були обрані у 2015-2017 роках (без урахування голів рад, які увійшли до об'єднаних територіальних громад). Ключовими факторами, які визначали доступність цих виборчих посад для жінок, були менші фінансові витрати на реалізацію виборчих кампаній на місцях, вужча сфера повноважень та обмеженість ресурсів,

що адмініструвалися місцевими органами управління. Процеси децентралізації та створення нових об'єднаних територіальних громад (ОТГ) передбачають розширення повноважень органів місцевого самоврядування та їх забезпечення відповідними фінансовими ресурсами. Відповідно, **формується передумова для нових корупційних викликів, що перешкоджатимуть доступу жінок до прийняття рішень на місцевому рівні.**

За даними Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіону), порівняльний гендерний моніторинг виборів в ОТГ у 2015-2017 роках уже засвідчив поступове скорочення частки жінок серед обраних голів ОТГ: з 19% у 2015 році до 15% у 2016 році та 14% у 2017 році. На думку посадовців Мінрегіону, цілком підтверджується тенденція: чим більш економічно спроможна ОТГ (зважаючи на обсяг доходів, виробничі потужності, приватний бізнес, фермерські господарства тощо), тим запеклішою є передвиборча боротьба на цій території і тим меншим є відсоток жінок-кандидаток до обрання в місцеві ради та на посади голів цих ОТГ.⁴⁵

Цікаво, що результати опитування GfK у 2017 році також дають

підстави для висновків, що жінки менше схильні приставати на пропозиції винагороди від недобросовісних кандидатів у депутати за підтримку їхніх кандидатур на виборах, принаймні на місцевому рівні. Близько 4% опитаних у рамках дослідження виборців стикалися з пропозицією грошової винагороди, а 5% із них – із пропозицією подарунків або благодійної допомоги за голосування чи вступ до партії; при цьому частка жінок, які врешті-решт проголосували за кандидата, який пропонував винагороду, була суттєво меншою за відповідну частку чоловіків (відповідно 19% і 28%).

ДОСТУП ДО БАЗОВИХ СУСПІЛЬНИХ ПОСЛУГ

Результати дослідження «Барометр світової корупції» дозволяють порівняти не лише особливості ставлення громадян до корупції, а також їх власний досвід неформальних практик при користуванні послугами, що надаються суспільними інститутами. Міжнародні порівняння показують, що Україна вкрай несприятливо виділяється з-поміж

⁴³ Галустьян Ю., Ковальчук Н. (2014). Аналіз корупційних ризиків на державній службі, пов'язаних із питанням гендерної рівності / ПРООН, Київ: 31 с.

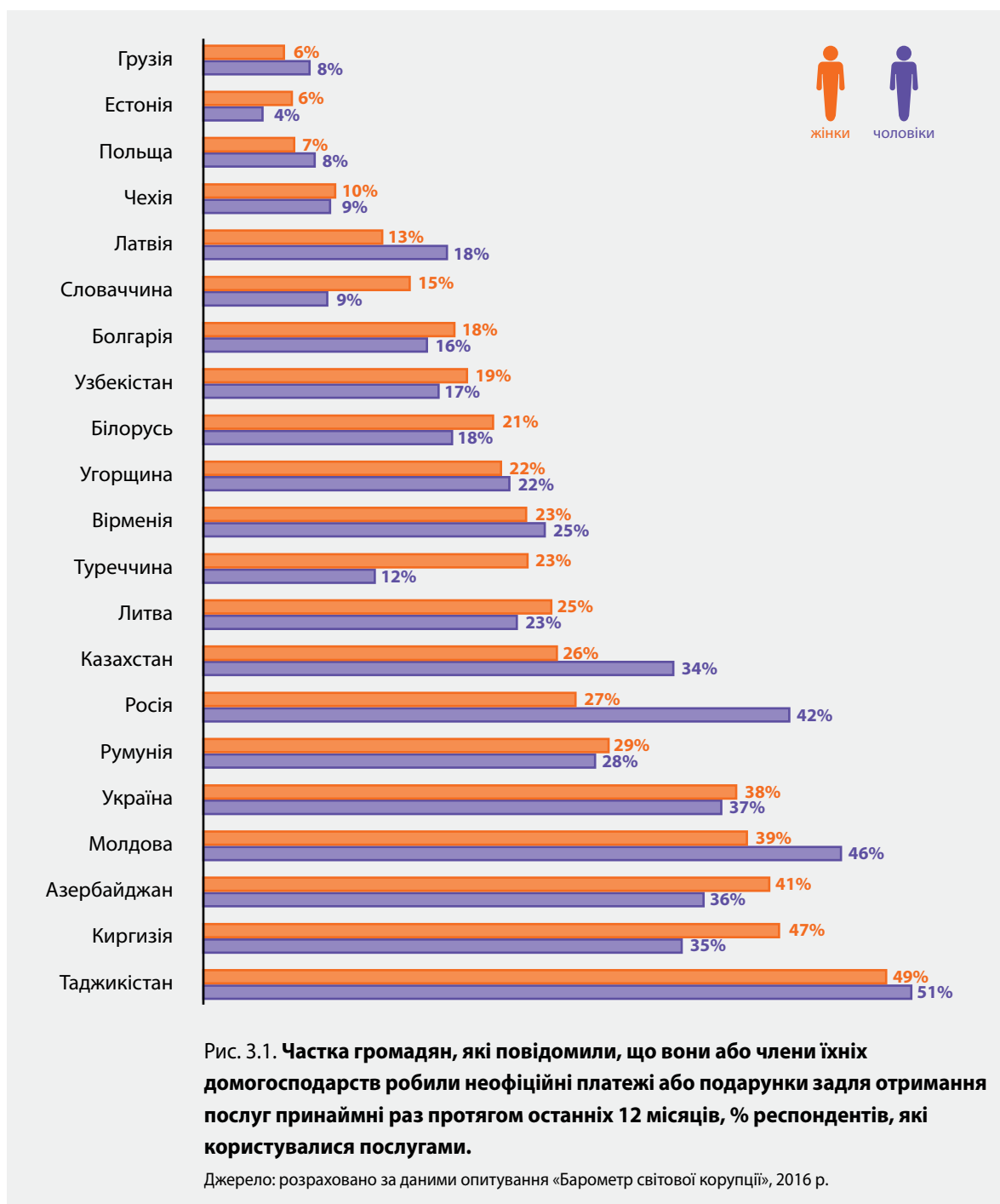
⁴⁴ Фінальний звіт за результатами гендерного моніторингу на місцевих виборах 2015 р. в Україні, Комітет виборців України, <http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:finalnyi-zvit-za-rezultatamy-gendernogo-monitoringu-2015>.

⁴⁵ <http://www.unn.com.ua/uk/news/1718114-sered-goliv-otg-v-ukrayini-ye-lishe-15-4-zhinok>.

інших країн регіону (рис. 3.1), оскільки більше третини респондентів цього дослідження в 2016 році визнали, що їм довелося стикалися з вимогами хабарів із

боку посадовців упродовж останнього року. При цьому не було виявлено суттєвих гендерних відмінностей: 38% жінок і 37% чоловіків повідомили, що вони

або члени їхніх домогосподарств були вимушені робити неофіційні платежі або подарунки посадовцям, які надавали певні послуги, принаймні раз за цей період.

Як показує аналіз гендерно-дезагрегованих даних цього опитування (Додаток С), майже вдвічі більша частка жінок зазначили, що їм або членам їх домогосподарств доводилося стикатися з випадками хабарництва при зверненні до суду в цивільних справах (31% проти 15% чоловіків), взаємодії з дорожньою поліцією (38% жінок проти 28% чоловіків) та отриманні допомоги по безробіттю (13% жінок проти 6% чоловіків). З іншого боку, більший відсоток чоловіків повідомив про досвід хабарництва при взаємодії з освітніми закладами (41% чоловіків проти 34% жінок робили неофіційні платежі у секторі по-

чаткової та середньої освіти, 33% чоловіків і 27% жінок – у секторі професійної освіти). Разом із тим, слід зважати на обмеження застосування цих даних у цілях гендерного аналізу, оскільки передбачене програмою дослідження запитання стосувалося досвіду не тільки респондентів, а й інших членів їхніх родин, тобто всього домогосподарства.

Деякі відмінності характеризують і соціально-демографічні характеристики тих респондентів, які повідомили, що вони або члени їхніх домогосподарств робили неофіційні платежі або подарунки при отриманні по-

слуг. Зокрема, **частка жінок і чоловіків, які долучалися до цих неформальних практик, була значно вищою в сільській місцевості та серед представників молодших вікових груп** (рис. 3.2–3). Аналіз гендерно-дезагрегованих даних виявляє особливо високий рівень неофіційних платежів серед молодих чоловіків, оскільки про такий досвід упродовж останнього року повідомили 60% респондентів у віці 18-24 роки. В першу чергу, це стосується неофіційних платежів у секторі освіти (початкова та середня освіта) та охорони здоров'я (дві третини чоловіків у віці 18-24 роки).

Оцінити досвід залучення жінок і чоловіків до неформальних практик дозволяють результати опитування GfK в 2017 році. Хоча гендерний аналіз не дає достовірних даних для однозначних висновків щодо схильності тієї чи іншої статі до корупції при отриманні послуг, деякі гендерні відмінності простежуються. Зокрема, помітно більше опитаних чоловіків повідомляли про те, що їм доводилося стикатися з неформальними практиками при взаємодії з правоохоронними органами (за виключенням патрульної поліції) та суддями. З

іншого боку, вдвічі більша частка жінок зазначила, що вони стикалися з пропозиціями посередництва задля пришвидшення вирішення справ у суді (рис. 3.4).

Дещо вищою виявилася й частка чоловіків, які долучалися до неформальних практик у закладах вищої освіти, що охоплювали значні додаткові неофіційні витрати, обов'язкові благодійні внески, подарунки викладачам за сприяння у навчанні та використання особистих зв'язків для вирішення різних питань або отримання переваг у навчанні

(Додаток D). Більша частка жінок повідомила про залучення до неформальних практик при відвідуванні курсів післядипломної підготовки, що є непрямим свідченням нерівності в можливостях підвищення кваліфікації, яка необхідна для професійного розвитку та кар'єрного зростання жінок.

Хоча відмінності особистого досвіду неформальних практик серед жінок і чоловіків при користуванні послугами можуть трактуватися неоднозначно, існують підстави стверджувати,

що **негативні наслідки побутової корупції більше впливають на життя жінок**. Вони також можуть посилювати прояви гендерної нерівності, які вже існують у суспільстві, створюючи додаткові перешкоди для жіночого доступу до ресурсів, послуг і повноважень. Це пов'язано з декількома факторами, роль яких особливо зростає в Україні.

ФАКТОР 1

У більшості суспільств **гендерні норми передбачають переважну відповідальність жінок за виконання сімейних обов'язків, пов'язаних із піклуванням про дітей, хворих та літніх осіб**. В Україні зберігаються особливо стійкі очікування щодо розподілу ролей у подружніх стосунках: якщо за чоловіком закріплена роль «годувальника» родини, то прерогативою жінки визнається піклування про членів сім'ї, облаштування сімейного затишку тощо. Зокрема, майже дві третини респондентів опитування ЮНФПА в 2012 році «Дослідження участі жінок у складі робочої сили України» (2012 рік) визнали, що догляд за дітьми та членами сім'ї, які потребують постійної уваги, належить саме до жіночих обов'язків.⁴⁶ Більшість із опитаних жінок також стверджували, що саме вони відповідають за ухвалення рішень

щодо організації повсякденного життя домогосподарства, відповідно, їм частіше доводиться взаємодіяти з надавачами різних послуг – освітніх, медичних, соціальних, побутових тощо. Тому будь-які перешкоди в доступі до необхідних для членів родини послуг, що зумовлені зловживанням службовим становищем із боку посадових осіб, впливають в першу чергу на жінок, які виконують функції піклувальниць.

Як показують результати міжнародних досліджень, **відсутність необхідних послуг у територіальній доступності або низька якість цих послуг також сприймається жінками як складова корупції**, оскільки вони пов'язують це зі зловживанням владою та невиконанням обов'язків лідерами громад, які вповноважені піклуватися про добробут громадян і підтримувати належний рівень інфраструктурного благоустрою на довірених їм територіях.⁴⁷ У цьому контексті особливо вразливим є сільське населення: лише 25% сільських мешканок, які були опитані в рамках комплексного дослідження становища сільських жінок (ПРООН, 2015 рік), не мали жодних скарг на доступність медичних послуг.⁴⁸

Решта респонденток скаржилися на віддаленість медичних

закладів і фінансову недоступність лікування або придбання медикаментів (по 48% опитаних жінок), відсутність обладнання та фахівців певного профілю (30% опитаних бракувало послуг стоматолога, 27% – гінеколога або акушера, 23% – терапевта або сімейного лікаря) тощо. Згідно даних цього ж дослідження, сільські жінки стикалися й з ускладненим доступом до соціальних послуг, в тому числі з працевлаштування та надання соціальної допомоги. Майже половина опитаних жінок повідомили, що вони не вірять у спроможність центрів зайнятості допомогти їм із пошуком роботи, 14% стикалися з перешкодами з боку центру зайнятості при отриманні допомоги по безробіттю. Певні проблеми спостерігалися й у доступі сільських жінок до пенсійного забезпечення, оскільки 4% усіх жінок віком старше 55 років вважали, що їм неправильно нарахували пенсію, а 2% жінок цього віку взагалі не отримували пенсії через нестачу інформації про умови її призначення чи з незалежних від них причин.

ФАКТОР 2

У певні періоди власного життя **жінки мають значно більші потреби в доступі до медичних послуг, зумовлених їх репродуктивною функцією**. Жінки потребують специфічних

⁴⁶ Герасименко Г., Лібанова Е. та ін. (2012). Аналітичне дослідження участі жінок у складі робочої сили України, ЮНФПА, УЦСР, Київ: 212.

⁴⁷ Sida (2015). *Gender and Corruption: Brief*, Gender Tool Box, March 2015: 4.

⁴⁸ Комплексне дослідження стану прав жінок, які мешкають у сільській місцевості України, ПРООН та Управління Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, 2015: 88.

медичних послуг під час планування вагітності та впродовж її перебігу, під час народження дитини та протягом післяпологового періоду. В таких ситуаціях вони можуть ставати особливо вразливими до проявів корупції, наприклад, вимог хабарів від медичного персоналу або зловживань інших надавачів послуг.

Дійсно, неофіційні платежі, пов'язані з отриманням медичної допомоги під час вагітності та пологів, є не лише поширеними в Україні, але й одними з найвищих для населення. Результати дослідження «Оцінювання впливу політики та методів оплати за медичні послуги на їхню еко-

номічну ефективність, справедливість та якість у країнах Центральної та Східної Європи (наприкладі України, Польщі, Угорщини, Румунії, Болгарії, Литви)» результати якого представлені в статті Степурко та ін. (2013), показали, що за пологи сплачували три чверті опитаних в Україні пацієнтів, при цьому 57% із них робили неофіційні платежі.⁴⁹ На додаток до цього, 65% пацієнтів сплачували за послуги гінеколога (майже 40% із них – неофіційно), при цьому саме ці послуги вони називали одними й найдорожчих для «власної кишені». Основною метою неформальних платежів респонденти називали отримання «більшої уваги» з

боку фахівця (45%), покращення допомоги (25%) та інші цілі, наприклад більшу доступність послуги (30%). Привертає увагу, що абсолютна більшість пацієнтів негативно ставилися до таких практик, а близько 41% із платників повідомили, що неформальний платіж було зроблено на вимогу надавача послуг.⁵⁰

Проблема неофіційних платежів у вітчизняній системі охорони здоров'я широко визнана, оскільки майже 46% сукупних витрат на охорону здоров'я в Україні сплачуються безпосередньо пацієнтами з власних кишень при отриманні медичних послуг або придбанні лікарських засобів.⁵¹

⁴⁹ Степурко Т., Павлова М. та ін. (2013). Неформальні платежі пацієнтів медичних закладів в Україні та Болгарії // Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки, Т. 148: 83-93.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Концепція реформи фінансування системи охорони здоров'я, схвалена Розпорядженням КМУ від 30.11.16 №1013-р.

Як наслідок, близько 4% домогосподарств в Україні потерпають від «катастрофічних» витрат на медицину, 92% населення боїться потрапити у фінансову скруту у випадку хвороби. Дані обстеження умов життя домогосподарств (ОУЖД), що проводиться Держстатом, показують, що доступність медичних послуг є значно нижчою для домогосподарств, які очолюють жінки.⁵² Зокрема, 28% домогосподарств, які очолюють жінки, та 21% домогосподарств, які очолюють чоловіки, повідомили, що протягом останнього року не мали можливості отримати необхідну медичну допомогу (рис. 3.5.). Вразливість таких родин зростає із віком голови домогосподарства.

ФАКТОР 3

Підвищена вразливість жінок до негативних наслідків корупції зумовлена й матеріальними чинниками. **Маючи нижчі, ніж чоловіки, доходи, жінки переважають у складі малозабезпеченого населення та стикаються з вищими ризиками бідності.** Внаслідок цього, їхній добробут значно більше залежить від соціальних гарантій держави (розмір соціальних виплат, пенсій, субсидій) та безперешкодного доступу до послуг, що надаються державними установами. Зловживання повноваженнями при адресно-

му наданні цих послуг підвищує вразливість окремих громадян, в той час як корупційні практики на макрорівні, пов'язані з нецільовим використанням бюджетних ресурсів соціального спрямування, знижують соціальне благополуччя всього населення.

Середня заробітна плата жінок в Україні традиційно поступається середнім заробіткам чоловіків. Це пов'язується з «вертикальною» сегрегацією зайнятості за ознакою статі, в умовах якої чоловіки переважають на керівних посадах у всіх галузях економіки, та «горизонтальною» сегрегацією ринку праці, коли жінки працюють у менш престижних і менш оплачуваних видах економічної діяльності (наприклад, у таких галузях бюджетного сектору, як освіта, охорона здоров'я, надання соціальної допомоги). За даними Держстату, середні заробітки жінок становили лише 79% середніх заробітків чоловіків у 2017 році. Ці гендерні відмінності в подальшому закономірно відображаються й у нижчих пенсіях, які отримують жінки. Остання проблема має особливе значення в контексті вразливості жінок, оскільки, маючи довшу тривалість життя, вони кількісно переважають серед старших вікових груп, представники яких є основними користувачами соціальних послуг для літніх.⁵³ Маю-

чи нижчі доходи, жінки також становлять більшість одержувачів субсидій на житлово-комунальні послуги, користувачів пільг та реципієнтів соціальної допомоги.⁵⁴ Гендерний чинник визначає й специфіку українських «профіль» бідності, до яких належать самотні літні жінки, безробітні жінки та жінки, які самостійно виховують неповнолітніх дітей. Нарешті, в суспільстві, де корупція та неформальні платежі вважаються звичною практикою отримання послуг, малозабезпечені жінки не завжди мають можливість сплатити ці внески, через що можуть взагалі позбавлятися відповідних послуг.⁵⁵

ДОСТУП ДО РИНКУ ПРАЦІ ТА РЕСУРСІВ

Гендерний чинник може виступати й фактором ділової корупції, впливаючи на можливості ведення бізнесу, доступу фірм до ринків та ресурсів, особливості взаємодії з контролюючими органами. Існують численні свідчення, що жінки-підприємці стикаються з бар'єрами при доступі до кредитів на розвиток бізнесу, їм може бути складніше

⁵² Самооцінка населенням здоров'я та рівня доступності окремих видів медичної допомоги у 2017 році (за даними вибіркового опитування домогосподарств у жовтні 2017 року). Статистичний збірник Держстатслужби України, Київ, 2018: 75.

⁵³ Згідно даним демографічної статистики, жінки становлять майже три чверті населення України у віці 80 років і старше.

⁵⁴ Gerasymenko G., Maksymenko K. (2016). *Ukraine Country Gender Assessment – 2016*. Document of the World Bank, Washington, D.C.: World Bank Group.

⁵⁵ U4 Anti-Corruption Resource Center. *Expert Answer. State of Research on Gender and Corruption: 7*.

отримали дозвільні документи та ліцензії для започаткування власної справи.⁵⁶

Загалом, можливості доступу населення України до ринку праці та працевлаштування характеризуються певними гендерними відмінностями. Дані Обстеження населення з питань економічної активності (ОЕАН), що проводиться Держстатом, засвідчують, що в **процесі пошуку роботи жінки більше схильні користуватися допомогою державних служб зайнятості, ніж чоловіки.**⁵⁷ **Відповідно, жінки більше вразливі до можливих зловживань у цій сфері.** Зокрема, 34% жінок які шукали роботу або намагалися організувати власну справу, зверталися до центрів зайнятості (проти 23% чоловіків). З іншого боку, значно більша частка безробітних чоловіків (40% проти 28% жінок) намагалися влаштуватися на роботу через особисті зв'язки.

Іншою сферою, де з особливою силою може проявлятися наслідки корупційних зловживань, є неформальна зайнятість населення, що функціонує поза впливом державних регуляторів. Не маючи можливості відстоювати власні права, неформально зайняті працівники можуть втра-

чати значну частину заробітків або ресурсів через корупцію. На глобальному рівні серед працівників неформальної економіки переважають жінки, відповідно, саме вони стикаються з вищими ризиками вразливої зайнятості, коли працівники не мають гарантій соціального захисту. В Україні неформальна зайнятість охоплює близько чверті усього зайнятого населення (майже 4 млн. осіб в 2016 році).⁵⁸ Разом із тим, гендерна структура неформальної зайнятості країни дещо відрізняється від глобальних зразків. У складі неформально зайнятих осіб протягом тривалого часу переважають чоловіки (58% в 2016 році), що найвірогідніше пов'язується з більш поширеним працевлаштуванням жінок у бюджетному секторі, який пропонує офіційне працевлаштування. **Через поширену зайнятість на підприємствах неформального сектору, саме чоловіки можуть частіше стикатися з проявами корупції при взаємодії з контролюючими органами.**

Загалом, серед найбільших перешкод для ведення бізнесу українські підприємства називають корупцію та доступ до фінансів.⁵⁹ Згідно результатів Обстеження підприємств, що проводилося

Світовим банком в 2013 році, **корупцію як головну перешкоду ведення бізнесу визначили 40% фірм, топ-менеджером яких був чоловік, та 28% фірм, топ-менеджером яких була жінка.**⁶⁰ Ці дані суттєво перевищували середні показники сприйняття корупції підприємствами в країнах Європи та Центральної Азії, де проводилися аналогічні дослідження (Додаток F). Більше того, близько 99% опитаних підприємств, якими керували чоловіки, висловили очікування, що задля отримання урядового контракту їм доведеться робити «подарунки» уповноваженим особам.⁶¹ Практично вдвічі більший відсоток підприємств, топ-менеджерами яких були чоловіки, очікували, що їм доведеться робити неформальні платежі/подарунки задля отримання ліцензії на импорт (44% проти 23% фірм, якими керували жінки). З іншого боку, порівняно вищий відсоток підприємств, топ-менеджерами яких були жінки, очікували вимог хабаря при отриманні ліцензії на проведення діяльності підприємства (відповідно 44% проти 32%) або вирішенні «певних питань» у поточній діяльності (88% проти 70%).⁶²

Результати опитування підприємств GfK у 2017 році також під-

⁵⁶ U4 Anti-Corruption Resource Center (2006). 'Gender and Corruption'. Helpdesk query. Bergen: Chr. Michelsen Institute (CMI) : <http://www.u4.no/helpdesk/helpdesk/queries/query98.cfm>

⁵⁷ Економічна активність населення України – 2016 : Стат. збірник / Держстатслужба України: 2017: 205 .

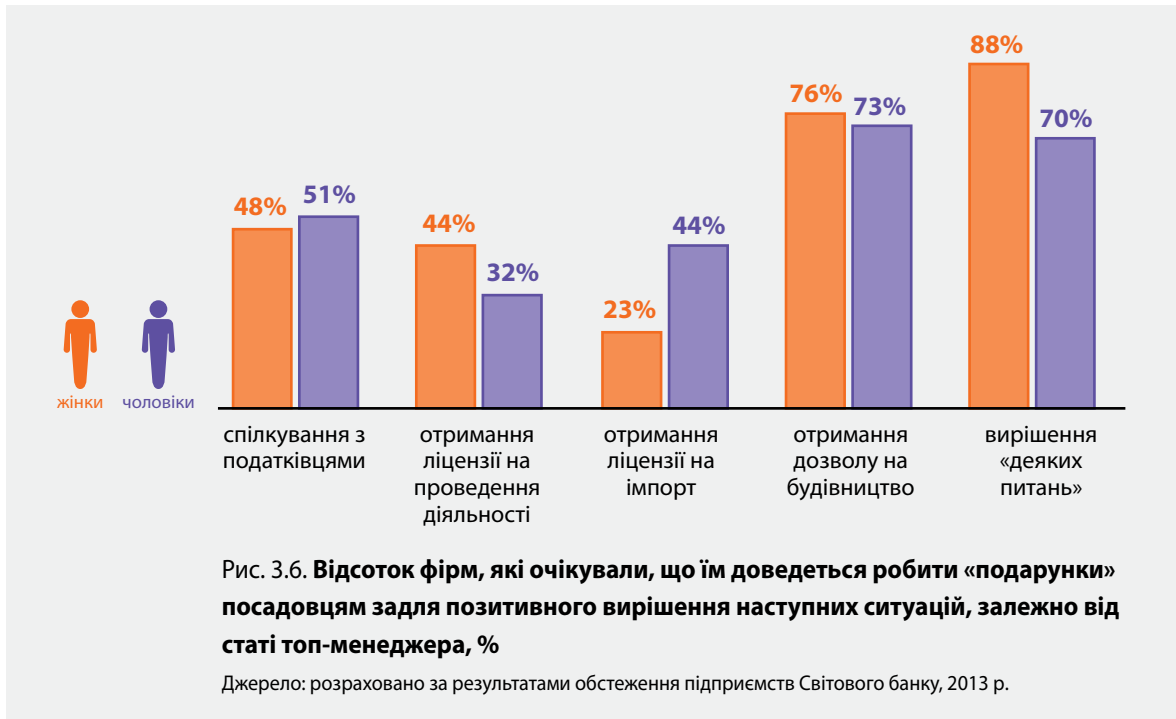
⁵⁸ Там само.

⁵⁹ Enterprise Surveys, World Bank: <http://www.enterprisesurveys.org>.

⁶⁰ Там само.

⁶¹ Відповідь на це запитання дала незначна кількість підприємств, топ-менеджерами яких були жінки, тому результати їх опитування не враховуються в аналізі.

⁶² В рамках обстеження були опитані власники та топ-менеджери 1 002 підприємств; 19% із цих підприємств були очолені топ-менеджерами-жінками.

тверджують, що **чоловіки частіше, ніж жінки, стикаються з корупційними практиками у веденні бізнесу**. Зокрема, 28% опитаних підприємців-чоловіків і 15% опитаних підприємців-жінок повідомили, що стикалися з ситуаціями, коли подарунок чи хабар міг би допомогти у вирішенні бізнесових проблем. Разом із тим, розмірковуючи над причинами, через які вони утрималися від корупційного способу вирішення питання, майже вдвічі більше жінок зазначили, що вони просто не мали для цього достатніх коштів (19% жінок проти 10% чоловіків), не знали, як це зробити, або їм бракувало досвіду (10% жінок проти 6% чоловіків).

Жінки-підприємці значно нижче, ніж чоловіки, оцінюють

власний рівень обізнаності щодо корупції та результатів роботи органів, які уповноважені з нею боротися (рис. 3.7). Порівняно з підприємцями-чоловіками, помітно менша частка жінок-підприємців вважає корупцію дуже поширеним явищем в діяльності вітчизняного бізнесу (відповідно 58% проти 65%).

Аналогічні гендерні особливості характеризують й сприйняття підприємцями корупції або неформальних практик при веденні бізнесу (рис. 3.8). Порівняно з жінками, більше підприємців-чоловіків погодилися, що на вітчизняних підприємствах поширені практики, коли працівникам виплачують зарплати в конвертах (33% чоловіків проти

23% жінок), ведуть «подвійну» бухгалтерію та використовують неофіційні готівкові розрахунки (27% чоловіків проти 17% жінок), дають гроші політикам, депутатам і політичним партіям для отримання пільг і сприяння діловій активності (24% чоловіків проти 17% жінок). Найменші гендерні розбіжності характеризували сприйняття таких практик, як «кришування» правоохоронних органів, користування послугами фіктивних фірм для мінімізації податків або отримання банківських кредитів за рахунок корупційної зацікавленості банківських працівників.

Підсумовуючи ці результати, слід зазначити, що корупція може в меншій мірі сприйматися жінками як перешкода для ведення

бізнесу не тільки тому, що вони рідше стикаються з вимогами хабарів. Жінкам-підприємцям в Україні доводиться протистояти не менш важливим викликам, що зумовлені впливом гендерних стереотипів, які недооцінюють ділову якість жінок та їх перспективи в бізнесі. Так, 82% чоловіків, які були опитані в рамках дослідження ЮНФПА в 2018 році, погодилися, що в Україні існують певні «чоловічі» та «жіночі» професії, при цьому 40% опитаних вважали чоловіків кращими бізнесменами, ніж жінок.⁶³

ДОТРИМАННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Корумповані інститути, особливо правоохоронні органи та система юстиції, формують загрози й у контексті захисту прав громадян, особливо тих уразливих груп населення, які можуть стикатися з упередженим ставленням і дискримінацією в суспільстві. При цьому можуть порушуватися політичні (право голосу або представництва), економічні (можливості працевлаштування, рівної оплати праці, здобуття та підвищення профе-

сійної підготовки, власності та успадкування майна тощо), а також соціальні права громадян (шлюбно-сімейні стосунки, опіка над дітьми, насильство в родині тощо).

Дискримінація за ознакою статі залишається досить поширеним явищем в Україні: її розповсюдження визнав кожен п'ятий респондент опитування Соціологічної групи «Рейтинг» в 2015 році.⁶⁴ Залежно від форми упередженого ставлення, **від 2% до 14% респондентів дослідження ЮНФПА та GfK в 2014 році повідомили, що особисто**

⁶³ ЮНФПА (2018). Сучасне розуміння маскуліності: ставлення чоловіків до гендерних стереотипів і насильства щодо жінок / ЮНФПА, УЦСР, Мінсоцполітики України, Київ: 128.

⁶⁴ http://ratingpro.org/research/gendernye_rol_i_stereotipy_v_ukraine.html#&gid=1&pid=6.

стикалися з певною формою гендерної дискримінації або знають, що з нею зіштовхувалися їх друзі чи родичі.⁶⁵ Коли мова йшла про ці прояви дискримінації, серед них найчастіше зазначалися: упереджене ставлення до жінок при працевлаш-

туванні (14% респондентів), нижча оплата праці жінок, порівняно із чоловіками, при виконанні однієї й тієї самої роботи, та недостатня представленість жінок у бізнесі (по 10% респондентів). На практиці глибина дискримінації може бути суттєво більшою

через табуованість цієї тематики та неспроможність громадян розпізнавати її прояви.

Ситуація погіршується низьким рівнем обізнаності громадян щодо власних прав, вітчизняного законодавства та національного

⁶⁵ ЮНФПА, GfK (2014). Оцінка обізнаності про існування Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок та дотичних до неї законів, Липень, 2014: http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=166710

механізму протидії дискримінації, недовірою до організацій, які покликані захищати їх права. Рівень обізнаності дорослого населення України з вітчизняним законодавством із питань гендерної рівності залишається порівняно невисоким: від 14% стосовно заборони нижчої оплати праці жінок у порівнянні з чоловіками при виконанні роботи однакової цінності до 44% щодо законодавства з протидії торгівлі людьми. При цьому особливо бракує поінформованості щодо власних прав і можливостей їх захисту сільським жінкам, жінкам з інвалідністю та іншим вразливим групам населення.⁶⁶ Крім цього, українські жінки частіше за чоловіків стикаються із порушенням їх прав на соціальне забезпечення (26% у порівнянні із 21%), а також частіше скаржаться на порушення поваги до приватного і сімейного життя (5% проти 1%).⁶⁷

В умовах корумпованого суспільства неспроможність судової системи захистити права вразливих категорій населення сприяє відтворенню упередженого ставлення, посиленню їх вразливості до дискримінації. Маючи обмежений доступ до ресурсів, жінки не завжди можуть дозволити собі скористатися послугами кваліфікованих юристів, аби протистояти у судових позовах від-

повідачам, які використовують корупційні зв'язки на власну користь. Тому корупція не лише обмежує можливості захисту прав громадян у випадку дискримінації або упередженого ставлення, а й стримує загальний прогрес у просуванні гендерної рівності.

НАСЛІДКИ НЕЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ В НЕСТАБІЛЬНИХ ДЕРЖАВАХ

Негативний вплив корупції на життя громадян зростає в умовах політичної нестабільності або гуманітарної кризи, що зумовлена збройними конфліктами чи масштабними природними лихами. Нестабільні держави характеризуються слабкою спроможністю урядів у дотриманні верховенства права, ефективного використання ресурсів і захисту прав людини. В умовах обмеженості доступу до суспільних послуг зростає поширення корупційних практик та масштаби зловживань, у той час як пошук справедливості для осіб, які зіткнулися зі зловживаннями владою, стає складнішим через відсутність або слабкість правосуддя.⁶⁸

Порушення прав людини в умовах гуманітарної кризи може по-різному відобразитися на жінках і чоловіках. У країнах, які переживають наслідки збройних конфліктів або природних катаклізмів, жінки становлять більшість біженців і вимушено переміщених осіб, при цьому вони стикаються зі специфічними ризиками та вразливістю. В ситуаціях, коли більшість персоналу гуманітарних місій або органів надзвичайного реагування представлено чоловіками, зростає можливість зловживання довіреними повноваженнями, зокрема ризиків гендерно зумовленого насильства та інших форм експлуатації жінок і дівчат. Зростання бідності через відсутність доходу та належних умов життя може зумовлювати поширення стратегій виживання, які неприйнятні для людей у звичних умовах. Зокрема, існують свідчення про випадки, коли біженки та інші вразливі жінки або діти вимушені надавати сексуальні послуги в обмін на продукти, безпеку або товари першої необхідності. Тому Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» рекомендує втілювати заходи з реагування на увесь спектр порушення прав жінок в умовах конфлікту, включаючи охорону здоров'я, освіту, харчування, воду, землю, отримання коштів для існування,

⁶⁶ Там само.

⁶⁷ Що українці знають і думають про права людини: загальнонаціональне дослідження / І. Бекешкіна, Т. Печончик, В. Яворський та ін.; під заг. ред. Т. Печончик, Київ, 2017: 308.

⁶⁸ Baranyi S. and Powell K. (2005). *Fragile States, Gender Equality and Aid Effectiveness: A Review of Donor Perspectives*.

громадянство, доступ до правосуддя та засобів правового захисту тощо⁶⁹.

Розгортання збройного конфлікту на сході України та формування масштабних процесів внутрішнього переміщення населення визначають особливу актуальність цих проблем в Україні. Зокрема, станом на липень 2018 року підрозділами соціального захисту населення в різних регіонах країни було взято на облік більше 1,5 млн. переселенців із Донбасу та Криму.⁷⁰ За даними національної системи моніторингу ситуації з ВПО, жінки становлять 58% членів домогосподарств ВПО, а їх віковий розподіл характеризується наступними даними: до 18 років – 20%; 18–34 роки – 22%; 35–39 років – 38%; 60 років і старше – 20%.⁷¹

Переміщені жінки залишаються більш вразливими щодо доступу до працевлаштування та отримання доходу: за інформацією Державної служби зайнятості, вони становлять дві третини всіх ВПО, які мають статус безробітних осіб. Таким жінкам значно складніше адаптуватися до нових умов життя, ніж чоловікам, оскільки в умовах роз'єднання сімей та відсутності зовнішньої підтримки саме на них покла-

дається відповідальність за непрацездатних членів родини. Згідно результатів гендерного аналізу дотримання прав ВПО, на переміщених жінках лежить додаткове навантаження із забезпечення виховання дітей (із дітьми до 18 років проживають 27% чоловіків і 42% жінок із числа ВПО); суттєво більше жінок, ніж чоловіків, повідомляють, що відчувають брак доходу і вимушені заощаджувати кошти.⁷² Опитування показало, що жінки-ВПО частіше, ніж чоловіки, звертаються до всіх органів влади та надавачів послуг на місцях, правозахисних організацій, міграційних служб, судів та правоохоронних органів. При цьому помітно більший відсоток переміщених жінок, ніж чоловіків, стикаються з проблемами під час взаємодії з суспільними інститутами, включаючи вимоги додаткових документів, брак роз'яснень із боку посадовців, брак інформації щодо процедур оформлення документів тощо. Хоча програмою цього опитування не було передбачено запитань щодо досвіду корупції серед ВПО, можна припустити, що саме жінки виявляються більше вразливими до таких практик при взаємодії з посадовцями.

Результати дослідження поширення гендерно зумовленого

насильства в регіонах східної України, які постраждали від конфлікту, також підтвердили підвищену вразливість жінок – частка жінок-ВПО, які повідомили принаймні про один випадок насильства з боку сторонніх осіб, у три рази перевищила відповідний показник серед місцевих жінок, які не змінювали місце проживання (15% жінок-ВПО проти 5% місцевих жінок).⁷³ Привертає увагу, що серед власних кривдників опитані жінки згадували не лише незнайомців або представників військових угруповань, а й надавачів послуг: респондентки повідомляли про поодинокі випадки насильства з боку представників правоохоронних органів, соціальних, медичних і навіть освітніх працівників. У звіті за результатами дослідження зазначається, що декілька опитаних жінок повідомили, що їм доводилося надавати сексуальні послуги в обмін на їжу, товари або послуги. Такі зловживання довіреною владою та повноваженнями є беззаперечним проявом корупції. Більше того, вони доводять, що корупційні практики можуть набувати специфічних гендерно зумовлених форм.

⁶⁹ United Nations Security Council Resolution 1325 (2000), adopted by the Security Council at its 4213th meeting, on 31 October 2000 (S/RES/1325 (2000))

⁷⁰ Обліковано 1 515 128 переселенців / Мінсоцполітики. – Режим доступу : <https://www.msp.gov.ua/news/15569.html>

⁷¹ Звіт національної системи моніторингу ситуації з ВПО / МОМ, Мінсоцполітики, МінТОТ. Вересень 2017: 40.

⁷² Чумало М. (2017). Звіт про гендерний аналіз результатів Всеукраїнського опитування щодо дотримання прав ВПО, проведено за підтримки ПРООН: 24.

⁷³ UNFPA and UCSR (2015). *Gender-based Violence in the Conflict-Affected regions of Ukraine: Analytical Report*, November 2015, Kyiv: 66.

ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНІ ФОРМИ КОРУПЦІЇ

Хоча жінки та чоловіки переважно стикаються з однаковими формами корупції, негативні наслідки таких зловживань можуть сильніше впливати на жінок, оскільки поєднуються з різними проявами гендерної нерівності та дискримінації в суспільстві. Разом із тим, існують специфічні форми корупції, що зумовлені саме гендерними чинниками. **Неформальною «валютою» хабарництва можуть ставати сексуальні послуги, що вимагаються від жінок чи дівчат в обмін на надання певних послуг або преференцій.** Як правило, такі випадки замовчуються, як і значна частина сексуальних домагань та насильства, оскільки потерпілі відчувають сором, провину або страх перед кривдником. Внаслідок впливу поширених у суспільстві настанов на стигматизацію потерпілих від насильства, жінки також не звертаються за допомогою, очікуючи на суспільний осуд чи

звинувачення у власній провокативній поведінці. Через це збір і моніторинг даних щодо таких зловживань залишається складним завданням, а доказова база ґрунтується на повідомленнях про конкретні випадки.

На жаль, випадки зловживань владою, що пов'язані з вимогою сексуальних послуг із боку посадових осіб, зустрічаються не лише в умовах конфлікту чи постконфліктної відбудови, а й у звичному житті пересічних громадян і, навіть, державних службовців. Зокрема, 15% респондентів дослідження ПРООН з питань гендерних аспектів корупції серед державних службовців (2014) вказали, що на державній службі зустрічаються домагання, в тому числі й сексуальні.⁷⁴

У набагато гіршому становищі перебувають вразливі категорії жінок, які не завжди мають можливість пошуку справедливості

в захисті власних прав. Зокрема жінки, які працюють у сфері комерційного сексу, часто повідомляють про випадки зловживань владою з боку представників правоохоронних органів, які вимагають не лише грошової мотивації, а й сексуальних послуг в обмін на поблажливе ставлення. Згідно з даними спеціального опитування, майже кожна десята секс-працівниця піддавалася фізичному насильству з боку правоохоронців, у той час як серед інших порушень власних прав вони зазначали погрози, шантаж, психологічний тиск, приниження, а також незаконні затримання.⁷⁵

Не менш актуальною проблемою, що має гендерне забарвлення, залишається торгівля людьми. В міжнародних доповідях наголошується, що **організовані мережі торгівлі людьми не могли би функціонувати без існування корупційних прак-**

⁷⁴ Галустян Ю., Ковальчук Н. (2014). Аналіз корупційних ризиків на державній службі, пов'язаних із питанням гендерної рівності / ПРООН, Київ: 31.

⁷⁵ Дотримання прав вразливих груп населення (наркозалежні та працівники комерційного сексу) у діяльності правоохоронних органів : [аналіт. звіт за результатами дослідження] / Авт. кол. Ю. Белоусов, З. Швець, В. Семенюк, В. Чупров, С. Швець, Київ, Паливода, 2016: 96.

тик, що передбачають зв'язки посадовців із кримінальними угрупованнями.⁷⁶ Корупція відіграє важливу роль на всіх етапах процесу торгівлі людьми, включаючи рекрутинг потенційних жертв і виготовлення недійсних документів, сприяння транспортуванню жертв та перетину ними кордонів, трудову або сексуальну експлуатацію жертв, перешкоджання розслідуванню кримінальних справ або захисту потерпілих, винесення необ'єктивних судових вироків тощо. Такі корупційні практики сприяють «невидимості» злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, для суспільства та державних структур, безкарності злочинців,

навіть у випадках, коли жертви були ідентифіковані та отримали допомогу, та ре-віктимізації жертв торгівлі людьми. У країнах із високим рівнем сприйняття корупції формуються особливо сприятливі умови для рекрутингу потенційних жертв та контролю над ними, оскільки громадяни не довіряють державним інститутам та не очікують від них допомоги.

За оціночними даними, кількість постраждалих від торгівлі людьми громадян України становить від 7 до 20 тис. осіб на рік.⁷⁷ Разом із мережею партнерських НУО, за період з січня 2000 року до грудня 2017 року, Міжнародна

організація з міграції (МОМ) надала комплексну допомогу з реінтеграції понад 14 тис. постраждалих від торгівлі людьми, при цьому структура реципієнтів допомоги характеризується певними гендерними особливостями. До 2009 року серед одержувачів допомоги різко переважали жінки (77-86% жертв), однак у наступні роки почала зростати частка чоловіків, що пов'язувалося зі зростанням частки трудової експлуатації. Якщо серед постраждалих від сексуальної експлуатації абсолютно переважають жінки, то в складі жертв трудової експлуатації чоловіки становлять близько 60% (рис. 4.1). Загалом, починаючи з

⁷⁶ UNODC (2011). *The Role of Corruption in Trafficking in Persons*, UNODC, Issue Paper: 36; OECD (2016). *Trafficking in Persons and Corruption: Breaking the Chain*, OECD Public Governance Reviews, OECD Publishing, Paris.

⁷⁷ Державна доповідь про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми за підсумками 2015 – I півріччя 2016, Київ, ІДСД НАНУ, 2016: 60.

2012 року, чоловіки становили більше половини реципієнтів допомоги МОМ, а за даними 2017 р. їх кількість у 1,6 рази перевищувала кількість жінок.⁷⁸

Емпіричні дослідження наводять докази, що **гендерно зумовлені форми корупції є поширеним досвідом серед мігрантів, особливо нелегальних**. Жінки, які подорожують самостійно, наражаються на особливо високі ризики корупції та сексуальної експлуатації, особливо в суспільствах, де панують патріархальні

гендерні норми. Більше того, існують свідчення, що «жіночі тіла використовуються як валюта не лише в індивідуальних корупційних угодах задля нелегального перетину кордону, а й як обмінний товар для цілої групи мігрантів».⁷⁹

Таким чином, гендерно зумовлені форми корупції залишаються об'єктивною реальністю сьогодення, що мають бути чітко визнані та отримати належне реагування в межах антикорупційних програм і політик. Такі

прояви корупційних практик узагальнюються в рамках поняття «сексуальні вимагання» (англ. – *sextortion*) в обмін на певні переваги або необхідні послуги. Дослідники та активісти закликають протиставляти це поняття іншим формам сексуальних домагань або сексуальної експлуатації саме внаслідок впливу корупційної складової: «Зловмисник повинен перебувати на владній позиції та зловживати владою, вимагаючи сексуальних послуг в обмін на застосування довірених йому повноважень».⁸⁰

⁷⁸ Протидія торгівлі людьми в Україні. Статистика МОМ станом на 31 грудня 2017 р., http://iom.org.ua/sites/default/files/iom_vot_statistics_ukrdec2017.pdf

⁷⁹ Merkle O., Reinold J., Siegel M. (2018). *Corruption, Gender and Migration*, Paper presented at the 2018 JECD Anti-Corruption and Integrity Forum: 18, <https://www.oecd.org/corruption/integrity-forum/academic-papers/Merkle.pdf>.

⁸⁰ IAWJ (2012). *Stopping the Abuse of Power Through Sexual Exploitation: Naming, Shaming and Ending Sextortion*. International Association of Woman Judges.

ГЕНДЕРНИЙ ВИМІР АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Існування гендерних впливів корупції, що мають різні наслідки для життя жінок і чоловіків, а також специфічних гендерно зумовлених форм корупції, визначає необхідність впровадження гендерної перспективи й до формування антикорупційної політики. Зважаючи на різний досвід корупції, можна припустити, що жінки та чоловіки по-різному уявляють і заходи, покликані запобігти зловживанням владою та підвищити ефективність антикорупційної діяльності. З іншого боку, жінки та чоловіки, які займаються антикорупційною діяльністю, можуть по-різному визначати пріоритети, формулювати стратегії їх реалізації та визначати конкретні заходи впливу.

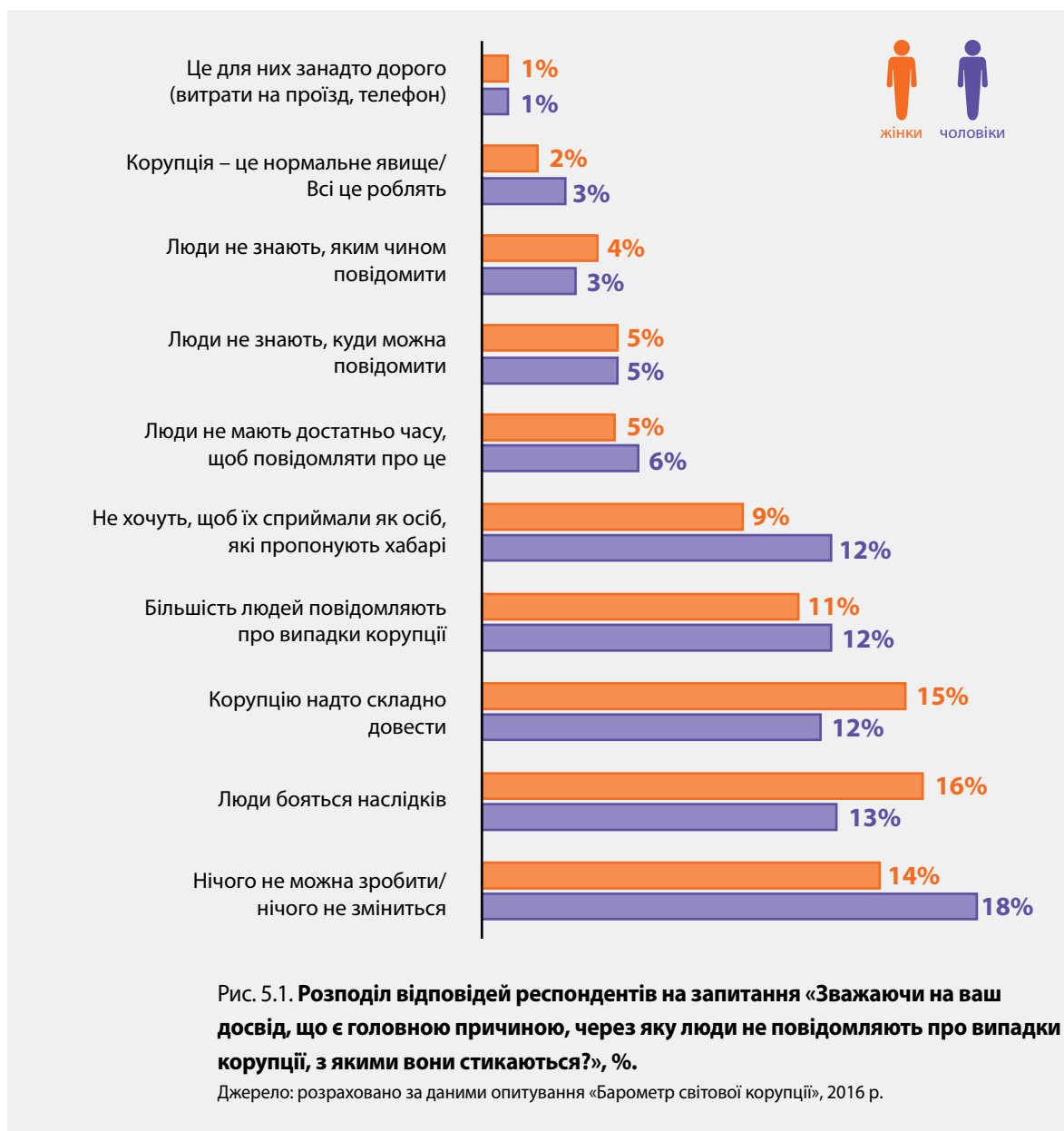
Наприклад, навіть на побутовому рівні простежуються певні відмінності в тому, як чоловіки та жінки розуміють причини замовчування громадянами корупційних практик, із якими вони стикаються в повсякденно-

му житті (рис. 5.1). Дещо більше українських чоловіків, ніж жінок, які були опитані в рамках дослідження «Барометр світової корупції» (2016 рік), вважають, що люди не звертаються до уповноважених органів, оскільки переконані, що від цього нічого не зміниться (18% чоловіків і 14% жінок). З іншого боку, для жінок більше характерна невпевненість та побоювання негативних наслідків звернень з приводу корупції.

Зокрема, 15% жінок проти 12% чоловіків погодилися, що люди замовчують випадки корупції, оскільки їх надто складно довести, а 16% жінок проти 13% чоловіків пов'язують причини мовчання з очікуванням негативних наслідків. Експерти, які представляли антикорупційні об'єднання та організації, що були опитані в рамках цього дослідження, поділяють ці думки, наголошуючи у власних коментарях, що «жінок зазвичай стримує сім'я та діти».

Певні відмінності простежуються й у баченні жінками й чоловіками заходів, які можуть підвищити результативність протидії корупції (рис. 5.2). **Опитані чоловіки, особливо підприємці, які зазвичай представляють найбільш активні групи населення, демонструють помітно рішучіші настанови на посилення відповідальності корумпованих посадовців, ніж жінки.** Зокрема, на необхідності збільшення покарання за корупційні дії наголосив кожен третій чоловік, який був опитаний компанією GfK в 2017 році, проти лише 27% опитаних жінок.⁸¹ Ще більші відмінності в настановах на посилення відповідальності за корупцію спостерігалися серед підприємців, які були опитані в рамках цього дослідження (чверть підприємців-чоловіків проти 16% підприємців-жінок). З іншого боку, **серед жінок більшою, ніж серед чоловіків, популярністю користувалися ідеї щодо необхідності зміни менталітету в суспільстві,**

⁸¹ Корупція в Україні: 2017. Аналіз результатів пілотного застосування Методики оцінки рівня корупції в Україні, Київ, GfK Україна.

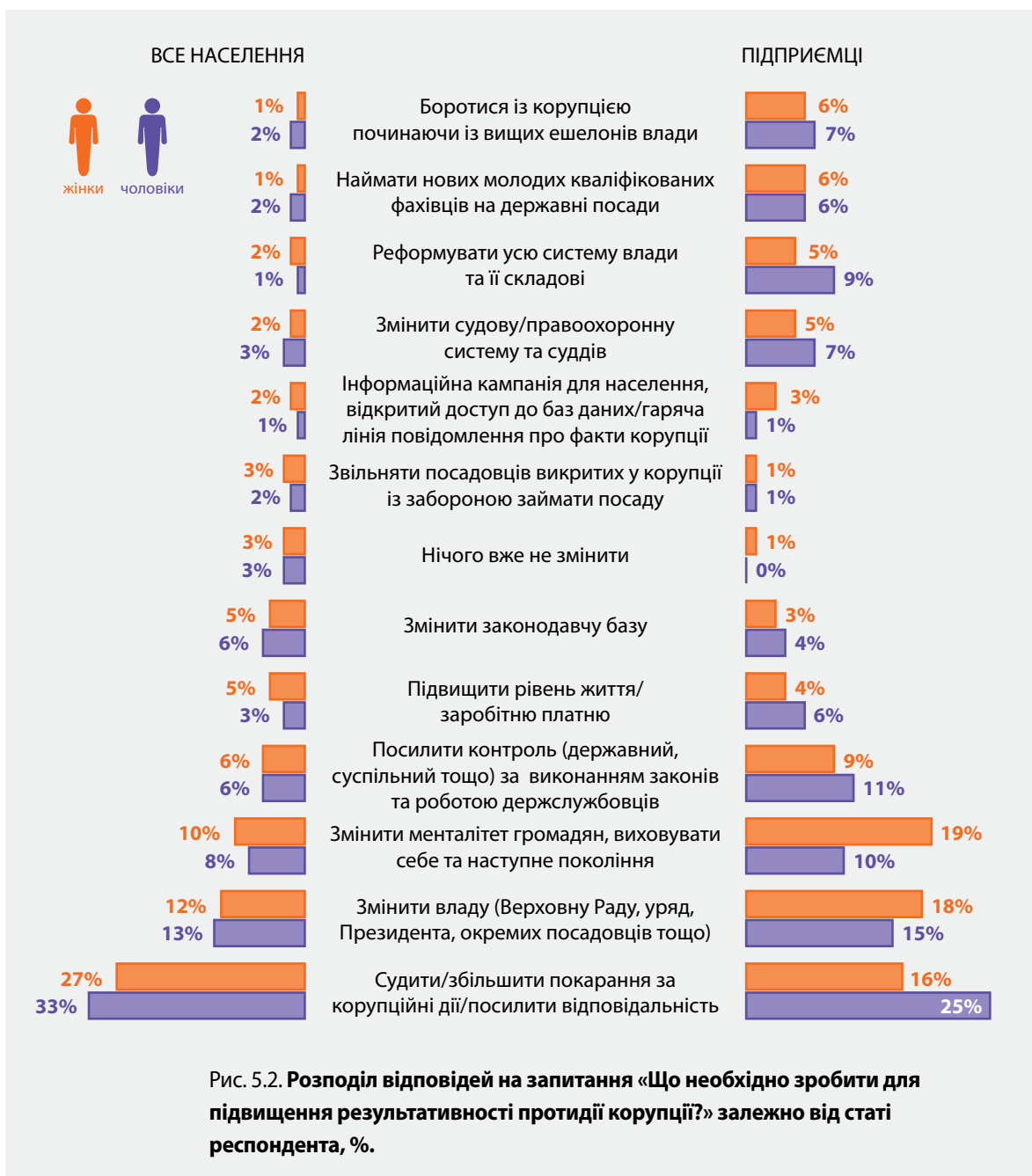

формування відповідальності самих громадян і виховання системи цінностей у наступного покоління (19% підприємців-жінок проти 10% підприємців-чоловіків).

На жаль, рівень готовності українських громадян особи-

сто протидіяти корупції залишається помітно нижчим, ніж в інших країнах Східної Європи та Центральної Азії, за виключенням Росії та Білорусі (Додаток Е). Згідно даних опитування «Світовий барометр корупції» в 2016 році, лише 18% чоловіків і 13% жінок зазначили, що вони

відчували би персональний обов'язок повідомити про випадок корупції, якби вони стали його свідками, а 16% чоловіків і 14% жінок повідомили би про випадок корупції, навіть якби їм довелося провести цілий день в суді, даючи свідчення.

Опитування КМІС в 2015 році підтверджує **порівняно вищу готовність чоловіків до активних дій із протидії корупції**.⁸² Дещо більша частка опитаних

чоловіків повідомили про власну готовність повідомляти про відомі випадки корупції (48% чоловіків і 44% жінок) та приєднуватися до колективних протестів

проти місцевих корупціонерів у випадку потреби (48% чоловіків і 42% жінок). Цікаво, що готовність протидіяти корупції залежить і від віку: громадяни, які на-

⁸² КМІС (2015). Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015: Київський міжнародний інститут соціології: 68.

лежали до старших вікових груп, виявилися відчутно менше готовими до активних дій із протидії корупції, ніж молодші громадяни (рис. 5.3).

Загалом, люди середнього віку продемонстрували вищий рівень громадянської свідомості, оскільки майже третина респондентів у віці 30-44 роки погодилися, що

пересічні громадяни також несуть відповідальність за подолання корупції. У контексті гендерного аналізу привертає увагу, що серед молодших респондентів

відповідальну позицію демонструє дещо більше чоловіків, у той час як старші чоловіки більше схильні перекладати відповідальність на когось іншого (рис. 5.4).

Застосування гендерного аналізу до оцінки антикорупційної діяльності на загальнодержавному рівні виявляє певні диспропорції у складі працівників антикорупційних органів, включаючи Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру (САП) та Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). Станом на травень 2018 року всі три інституції були очолені чоловіками; чоловіки переважали й у складі вищого керівництва цих установ.

Зокрема, лише одна жінка була представлена серед трьох заступників директора НАБУ, 15 жінок – серед керівників 23-х структурних підрозділів Бюро та їх заступників. Разом із тим, впа-

дає в око, що жінки переважно очолювали ті структурні підрозділи, діяльність яких пов'язана з допоміжними видами діяльності – документообіг, бухгалтерія та фінанси, зв'язки з громадськістю та комунікації.⁸³

Керівник САП та два його заступники на момент створення також були представлені чоловіками. Серед керівників НАЗК переважали чоловіки, оскільки серед п'яти членів НАЗК була представлена лише одна жінка. Хоча гендерна структура штатного складу працівників Агентства наближалася до паритету (52% жінок і 48% чоловіків), серед керівних працівників було дещо більше чоловіків (58%), в той час як жінки посідали 55% посад спеціалістів (рис. 5.5). Зважаючи на це, позитивно, що посилення уваги до гендерних питань у процесі реформування державної служби в Україні призвело до запровадження інституту уповноваженої особи (координатора) з питань забезпечення

рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання та протидії насильству за ознакою статі в НАЗК у липні 2018 року.

На противагу цьому, **громадські організації та антикорупційні рухи, що працюють на місцевому рівні, в більшій мірі характеризуються гендерним балансом працівників та дотриманням гендерного паритету на лідерських позиціях.** Ці висновки ґрунтуються на результатах опитування представників 21 антикорупційного об'єднання та організації у рамках цього дослідження. Зокрема, близько половини опитаних повідомили, що серед працівників або активістів їхніх організацій рівною мірою представлені як жінки, так і чоловіки, так само, як і на ключових посадах (рис. 5.6). Третина опитаних зазначили, що жінки та чоловіки рівною мірою представлені в групі впливу організації та загалом серед активістів антикорупційного руху.

⁸³ <https://nabu.gov.ua/leadership>.

Значна частина експертів погодилися, що **певні гендерні відмінності спостерігаються й в особистих мотивах, через які громадяни залучаються до антикорупційної діяльності**. Більшість опитаних активістів підтримали думку, що чоловіки частіше залучаються до антикорупційної діяльності через інтерес до політичних і соціально-економічних процесів, які відбуваються в державі, та питань розподілу ресурсів, у тому числі державних фінансів. Третина опитаних активістів вважали, що на етапі здобуття освіти чоловіки частіше обирають саме ті спеціальності, що потрібні в антикорупційній діяльності. З іншого боку, значна частина експертів погодилися, що жінки частіше долучаються до боротьби з корупцією через чутливість

до проявів несправедливості в суспільстві, поширений досвід побутової корупції та вразливість до негативних наслідків корупції. Цікаво, що деякі активісти досі демонструють гендерно-упереджені погляди, вважаючи, що жінки просто мають більше вільного часу, а чоловіки долучаються до антикорупційної діяльності, бо вважають цю сферу зайнятості прибутковою та престижною (Додаток G).

На думку опитаних активістів, **жінки та чоловіки можуть віддавати перевагу різним стратегіям протидії корупції**: чоловіки більше схильні до участі в організованих акціях, протестах, демонстраціях, вони також частіше беруть безпосередню участь у судових позо-

вах. Жінки ж віддають перевагу так званому «сарафанному радіо», інформуючи близьке оточення про відомі їм випадки корупції. Експерти погодилися, що жінки та чоловіки рівною мірою залучаються до підписування петицій, колективних вимог, звернень громадян, повідомляють про випадки корупції до контролюючих органів та виступають із викриттям корупції в ЗМІ та соціальних мережах.

Загалом, **більшість опитаних активістів підтримали необхідність врахування гендерних відмінностей в досвіді корупції при плануванні антикорупційних програм і стратегій**. Хоча жінки виявилися більш однакостайними щодо доцільності інтеграції гендерного підходу (80%

опитаних жінок), цю ідею підтримали також більше половини опитаних чоловіків. Серед конкретних інструментів і заходів гендерної політики, які сприятимуть підвищенню ефективності антикорупційної діяльності, близько двох третин експертів визначили наступні:

- дотримання гендерних квот у виборчому процесі на загальнодержавному рівні,
- підвищення обізнаності громадян щодо антидискримінаційного законодавства та можливості захисту власних прав, у тому числі у випадку дискримінації за ознакою статі,
- реалізація інформаційних кампаній, спрямованих на зміну традиційних гендерних стереотипів, подолання сексизму в інформаційному просторі,
- створення умов для гармонійного поєднання професійних і сімейних обов'язків працівниками, які мають дітей.

Дещо меншою підтримкою опитаних активістів (50%-60% респондентів) користувалися такі заходи гендерної політики, як підтримка програм розвитку жіночого лідерства, розширення жіночої зайнятості, в тому числі підприємницької діяльності жінок, та дотримання гендерних квот у виборчому процесі на місцевому рівні. Найменшою підтримкою респондентів (чверть опитаних) користувалася ідея

дотримання гендерного паритету на керівних посадах у великих компаніях та організаціях.

Цікаво, що лише менше половини активістів антикорупційного руху підтримали припущення, що ефективність боротьби з корупцією зростатиме за умови запровадження гендерно орієнтованого бюджетування (ГОБ) на всіх рівнях державного управління та підтримки місцевих жіночих ініціатив, організацій та об'єднань. Це може свідчити про недостатню гендерну чутливість опитаних активістів або брак обізнаності з сучасними інструментами формування «бюджету участі», оскільки саме ГОБ вважається чи не найбільш ефективним інструментом забезпечення гендерної рівності, який сприятиме підвищенню підзвітності та прозорості використання бюджетних коштів. Іншими словами, ГОБ – це спосіб бюджетування, що покликаний сприяти підвищенню економічної ефективності витрат бюджету через врахування потреб жінок та чоловіків із різних соціальних та демографічних груп. Відповідно до загальноприйнятих підходів, основні складові процесу ГОБ включають: гендерний бюджетний аналіз, послідовні зміни в програмах та бюджетах та системну інтеграцію ГОБ до бюджетного процесу. Починаючи з 2014 року, в партнерстві в Міністерством

фінансів в Україні реалізується Проект «Гендерне бюджетування в Україні»,⁸⁴ **тож підвищення обізнаності активістів антикорупційного руху щодо можливостей і переваг ГОБ на місцевому та загальнодержавному рівні має стати важливим напрямом зміцнення потенціалу їх організацій і об'єднань.** Загалом, інтеграція гендерних питань до програмування антикорупційних заходів має передбачати низку наскрізних рекомендацій, реалізація яких призведе до позитивних міжсекторальних наслідків:

- 1) використання гендерно-дезагрегованих даних при плануванні діяльності, визначенні системи базових показників та цільових індикаторів моніторингу, оцінюванні ефективності реалізованих заходів;
- 2) проведення цільових досліджень, які мають заповнити наявні інформаційні прогалини щодо гендерних аспектів корупції в Україні, застосування гендерного аналізу в процесі оцінки потреб населення та визначенні проблемних питань антикорупційної політики;
- 3) забезпечення гендерного балансу у складі представників антикорупційних органів, що дозволить краще врахувати інтереси та потреби як жінок, так і чоловіків.

⁸⁴ <http://grbproject.org/>

ВИСНОВКИ

Корупція залишається головною перешкодою розвитку, що знижує ефективність використання ресурсів, сповільнює економічне зростання та формує передумови для порушення прав людини. Хоча корупційні практики здійснюють негативний вплив на все населення, емпіричні дані доводять, що чоловіки та жінки по-різному сприймають їх прояви та наслідки, стикаються з різними формами корупції та демонструють різні настанови щодо протидії корупції. Тому на глобальному рівні існує розуміння доцільності одночасного просування гендерної рівності, розширення можливостей жінок та реалізації антикорупційних програм як взаємопідсилюючих стратегій розвитку.

Як показують результати опитувань, більше половини громадян України сприймають корупцію як одну з найголовніших проблем країни, якою має опікуватися Уряд. Жінки та чоловіки демонструють однотайність у критичних оцінках ефективності роботи Уряду з протидії корупції та зневіру щодо можливостей простих людей сприяти змінам у цій сфері. На жаль, це дає підстави для висновку, що корупція настільки глибоко увійшла в повсякденне життя громадян, що в ставленні до цих питань у суспільстві існує певний консенсус, який не залежить від соціально-демографічних характеристик населення.

Порівняно з чоловіками, жінки схильні вважати себе менш обізнаними щодо корупції, через що порівняно рідше здатні ідентифікувати її прояви в повсякденному житті. В результаті, серед жінок є нижчим рівень сприйняття корупції як поширеного в Україні явища; менше жінок, ніж чоловіків, вважають, що корупційні практики мають місце в роботі вітчизняних суспільних інститутів. Можна припустити, що ці відмінності зумовлені впливом поширених гендерних норм, які пов'язують соціальні ролі жінок із приватним (сімейним), а не суспільним життям. Це може визначати менший інтерес жінок до суспільно-політичних процесів і явищ, що мають місце в державі, в тому числі проблеми корупції. Тому інформаційні кампанії, спрямовані на підви-

щення обізнаності населення, мають враховувати ці гендерні особливості та привертати увагу представників різних груп до негативних наслідків корупції для всіх сфер повсякденного життя громадян та їх сімей.

Корупція може здійснювати різний вплив на життя жінок і чоловіків, посилюючи прояви гендерної нерівності в доступі до повноважень, ресурсів та можливостей. Підвищена вразливість жінок до негативних наслідків корупції в суспільних інститутах проявляється в наступних сферах:

ЗАЛУЧЕННЯ ДО ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ТА СФЕРИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ

Жінки можуть усуватися з виборчого процесу або не допускатися до керівних посад в органах державного управління внаслідок впливу неформальних бар'єрів («скляна стеля» та «липка підлога») або «чоловічих» корпоративних мереж. Непропорційно низьке представництво жінок у ВРУ (12,3% серед народних депутатів) та на вищих щаблях державного управління (чотири жінки серед 24 серед міністрів Уряду) не лише суперечить настановам гендерної рівності, а й виступає бар'єром для просування гендерних перетворень у інших сферах життя. Хоча органи місцевого самоврядування традиційно залишалися більше відкритими для жінок, в умовах децентралізації повноважень та передачі значного обсягу фінансових ресурсів на місця формуються нові корупційні виклики, що можуть перешкоджати доступу жінок до управлінських повноважень і на цьому рівні.

ДОСТУП ДО БАЗОВИХ СУСПІЛЬНИХ ПОСЛУГ

Саме в цій сфері з найбільшою очевидністю виявляються гендерні особливості впливу побутової корупції на громадян. Як показали результати дослідження, негативні наслідки побутової корупції в більшій мірі відображаються на добробуті жінок через наступні причини: 1) соціальними нормами саме на жінок покладається відповідальність щодо піклування про неповнолітніх дітей та непрацездатних членів родини, тому вони більше залежать від безперешкодного доступу до суспільних послуг; 2) вразливість жінок до зловживань з боку посадовців зумовлена потребою в специфічних медичних послугах, що пов'язані з народженням та піклуванням про дітей у перші роки їх життя; 3) жінки переважають у складі малозабезпечених і соціально вразливих груп населення, чий рівень життя в значній мірі визначається адресністю, справедливістю та щедрістю соціальної політики держави. Зважаючи на це, відсутність необхідних послуг на місцевому рівні або незадовільна якість їх надання можуть сприйматися жінками як складова корупції, оскільки пов'язуються зі зловживанням довіреною владою та невиконанням належних обов'язків лідерами громад. Вітчизняні опитування також демонструють, що жінки та чоловіки можуть мати різний досвід корупції при взаємодії з надавачами різних послуг, а частка громадян, які мали досвід неофіційних платежів або подарунків задля отримання певних послуг, зростає в сільській місцевості та серед молоді.

ДОСТУП ДО РИНКУ ПРАЦІ ТА РЕСУРСІВ

Бар'єри та обмеження, з якими стикаються жінки при працевлаштуванні та в доступі до ресурсів, можуть частково зумовлюватися проявами корупції. Шукаючи працевлаштування, жінки частіше, ніж чоловіки, користуються послугами центрів зайнятості, тож можуть бути більш вразливими до зловживань посадовців цих установ. З іншого боку, більше поширення неформальної зайнятості серед чоловіків робить їх вразливими до корупційних практик при взаємодії з контролюючими органами. Хоча більшість вітчизняних підприємств називають корупцію однією з головних перешкод для ведення бізнесу, чоловіки схильні до більш радикальних оцінок: корупцію визначили головною перешкодою 40% фірм, топ-менеджером яких був чоловік, та 28% фірм, топ-менеджером яких була жінка. Разом із тим, можна припустити, що корупція в меншій мірі сприймається жінками-підприємцями як перешкода для ведення бізнесу, оскільки вони наражаються на інші, не менш вагомі виклики, пов'язані з впливом гендерної нерівності (обмежений доступ до кредитів, програм фінансування, бізнесових мереж тощо). Вітчизняні опитування показують, що жінки рідше стикаються з корупційними практиками у бізнесі (15% жінок-підприємців та 28% підприємців-чоловіків). Однак багато з них пов'язують причини утримання від хабарництва не стільки з морально-етичними настановами, скільки з браком коштів або відсутністю досвіду. Як і решта населення країни, жінки-підприємці демонструють значно нижчі самооцінки власної обізнаності щодо форм корупції, ніж чоловіки.

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Порушення прав людини тісно пов'язані з корупцією, оскільки корумповані інститути та органи управління можуть перешкоджати доступу громадян до пошуку справедливості. Дискримінація та упереджене ставлення за гендерною ознакою залишаються поширеними явищами в Україні, оскільки з різними формами цих порушень прав людини стикалися від 4% до 14% респондентів соціологічних опитувань. Жінки, особливо сільські мешканки та представниці вразливих категорій населення, демонструють помітно нижчий рівень обізнаності щодо можливостей захисту власних прав, та часто мають обмежені ресурси, щоб скористатися послугами кваліфікованих юристів задля відстоювання справедливості. Тому корупція в суспільних інститутах сприяє безкарності дискримінації та порушення прав людини, а її гендерні впливи стримують загальний прогрес у просуванні гендерної рівності в суспільстві.

НАСЛІДКИ НЕЕФЕКТИВНОГО УПРАВЛІННЯ

Наслідки неефективного управління в нестабільних державах набувають особливої актуальності в умовах кризи, коли слабкість або відсутність правосуддя унеможливує для громадян пошук справедливості. Жінки стикаються з підвищеною вразливістю в умовах збройних конфліктів та вимушеного переміщення населення, оскільки позбавлення від умов нормального життя посилюються проявами гендерної нерівності в доступі до працевлаштування та отримання доходу. Саме на жінок суспільними нормами покладається відповідальність за добробут непрацездатних членів

ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНІ ФОРМИ КОРУПЦІЇ

домогосподарств (дітей, літніх, людей з інвалідністю), що зумовлює їх залежність від надання суспільних послуг, а отже й вразливість до зловживань з боку посадовців. В умовах гуманітарної кризи жінки та дівчата стикаються з підвищеними ризиками гендерно зумовленого насильства та випадками зловживань довіреною владою, коли умовою надання гарантій захисту, послуг або товарів першої необхідності є вимога сексуальних послуг.

Гендерно зумовлені форми корупції, які узагальнюються в міжнародній практиці в рамках поняття «сексуальні вимагання», проявляються не лише в умовах кризи, а й в повсякденному житті громадян. З особливими ризиками корупції, своєрідною «валютою» якої є сексуальні послуги, стикаються вразливі групи жінок – працівниці комерційного сексу, біженки та нелегальні мігрантки, жертви торгівлі людьми. Більше того, близько 15% державних службовців, які були опитані в рамках вітчизняних досліджень, погодилися, що домагання існують і в системі державної служби.

Існування гендерних відмінностей у впливах корупції на населення визначає необхідність інтеграції гендерних питань до розробки та імплементації антикорупційних стратегій та програм. Зважаючи на відмінності в особистому досвіді корупції, жінки та чоловіки можуть по-різному уявляти і заходи, покликані запобігати зловживанням владою та підвищувати ефективність антикорупційної діяльності. Зокрема, чоловіки молодшого та середнього віку демонструють порівняно вищу готовність до активних дій із протидії корупції, ніж жінки. Вони також частіше підтримують рішучі заходи боротьби з корупцією, такі як посилення відповідальності корумпованих посадовців, в той час як жінки більше схильні наголошувати на доцільності поступових еволюційних підходів, зміні менталітету громадян, необхідності належного виховування системи цінностей наступних поколінь. Більш глибоке розуміння чинників, які мотивують чоловіків і жінок долучатися до антикорупційної діяльності та визначають їх переваги щодо конкретних заходів впливу, потребує проведення додаткових опитувань населення із застосуванням кількісних та якісних методів збору даних. На основі цих досліджень можуть бути розроблені ефективні комунікаційні стратегії та запропоновані адресні шляхи заохочення участі жінок і чоловіків у антикорупційних заходах.

Гендерний аналіз складу працівників державних антикорупційних органів засвідчує певні дисбаланси, оскільки саме чоловіки переважають на керівних управлінських посадах. Разом із тим, антикорупційні громадські рухи характеризуються більшою гендерною збалансованістю – як серед активістів та кола впливу, так і на ключових посадах організацій. Більшість представників антикорупційного руху, які були опитані в рамках цього дослідження, визнали необхідність інтеграції гендерних питань до програмування та реалізації антикорупційних заходів. Опитані активісти також погодилися, що ті заходи, які пропонує сучасна гендерна політика, здатні сприяти підвищенню

ефективності боротьби з корупцією, особливо у випадку, коли мова йде про дотримання гендерних квот у виборчому процесі на загальнодержавному рівні, підвищення обізнаності громадян щодо антидискримінаційного законодавства та можливостей відстоювання власних прав у випадку дискримінації, реалізації інформаційних кампаній, спрямованих на зміну традиційних гендерних стереотипів або подолання сексизму. Дещо нижчою підтримкою активістів користувалися такі заходи, як запровадження гендерних квот на керівних посадах, розвиток жіночого лідерства, підтримка «низових» ініціатив жіночих організацій та запровадження гендерно-орієнтованого бюджетування (ГОБ) на всіх рівнях. Низький рівень підтримки бюджетування, що ґрунтується на гендерному аналізі, може свідчити про недостатню обізнаність громадських активістів щодо змісту та переваг цієї концепції, оскільки в міжнародній практиці саме ГОБ вважається чи не найбільш ефективним інструментом справедливого перерозподілу результатів економічного розвитку та дотримання принципу участі громадян при плануванні бюджету. Саме формування «бюджету участі» забезпечує інтереси всіх соціальних і демографічних груп населення та сприяє підвищенню підзвітності та прозорості використання бюджетних коштів. За підтримки міжнародних організацій, в Україні реалізуються ініціативи щодо запровадження ГОБ, тож підвищення обізнаності активістів антикорупційного руху щодо його можливостей на місцевому та загальнодержавному рівні має стати важливим напрямом зміцнення потенціалу їх організацій і об'єднань.

Загалом, інтеграція гендерних питань до антикорупційних заходів і політик передбачає реалізацію низки наскрізних рекомендацій, що пов'язані з використанням гендерно-дезагрегованих даних при плануванні, здійсненні моніторингу та оцінці програм, проведенням тематичних досліджень гендерних аспектів корупції задля заповнення сучасних інформаційних прогалин в цій сфері, забезпеченням гендерного паритету серед представників антикорупційного руху та працівників державних органів, що уповноважені на боротьбу з корупцією. Не менш важливим завданням є проведення структурного аналізу проблеми гендерної дискримінації, оскільки її прояви зумовлюються інституційними чинниками та посилюються впливом корупції. Саме під час реалізації системних реформ, що відбуваються в Україні, формуються сприятливі умови для запровадження структурних змін, спрямованих на скорочення гендерної нерівності у суспільстві. Не втрачають актуальності й питання посилення захисту прав людини та підвищення обізнаності громадян щодо взаємопов'язаних інструментів протидії дискримінації, забезпечення верховенства права та боротьби з корупцією. В контексті гендерного розвитку важливе значення має поступова трансформація гендерних стереотипів, формування настанов на неупереджене та рівне ставлення до жінок і чоловіків у різних сферах життя суспільства. Системна реалізація цих заходів дозволить не лише підвищити ефективність боротьби з корупцією, а й врахувати інтереси та потреби всіх представників населення – як жінок, так і чоловіків.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А. БАЧЕННЯ НАЙГОЛОВНІШИХ ПРОБЛЕМ УКРАЇНИ, ЯКИМИ МАЄ ОПІКУВАТИСЯ УРЯД, РЕСПОНДЕНТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ «БАРОМЕТР СВІТОВОГО КОРУПЦІЇ», 2016 Р.

Проблеми	Чоловіки, %	Жінки, %
Економіка	71	67
Корупція/хабарництво	52	58
Здоров'я	45	50
Політична нестабільність та безпека	35	33
Безробіття	29	28
Злочинність	23	25
Освіта	23	23
Навколишнє середовище	10	8
Транспорт, дороги, інфраструктура	9	7
Імміграція	1	1

Джерело: розраховано за даними опитування «Барометр світової корупції», 2016 р.

ДОДАТОК В. ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ ЩОДО КОРУПЦІЇ: ҐЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ

Твердження	Чоловіки, %	Жінки, %
Якщо працівникам бюджетної сфери суттєво підвищити зарплати, вони не будуть брати хабарі	36	39
Хабарництво є невід'ємною частиною українського менталітету	68	66
Усі люди повинні дотримуватися навіть тих законів, які вони вважають несправедливими	69	70
Якщо можна вирішити питання з держслужбовцем за допомогою винагороди, більшість людей в Україні намагатимуться цим скористатися	74	72
Я готовий повідомити про випадки корупції, які стали відомі мені	48	44
Простим громадянам теж можна не дотримуватися законів, якщо так чинять високопосадовці	32	32
Зарплатня працівників бюджетної сфери настільки низька, що вони просто змушені брати неофіційну платню за свої послуги	43	43
Той, хто пропонує хабар, повинен нести таку ж відповідальність, як і той, хто його бере	68	68
Я готовий приєднатися до колективних протестів проти місцевих корупціонерів	48	42
Я нічого не отримаю, як, наприклад, медичну допомогу чи вищу освіту, якщо не дам хабаря	60	60
Корумповані чиновники повинні бути відсторонені від посади	94	94

Джерело: КМІС (2015). Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007, 2009, 2011 та 2015: 68.

ДОДАТОК С. РОЗПОДІЛ ВІДПОВІДЕЙ НА ЗАПИТАННЯ «ЧИ РОБИЛИ ВИ АБО ЧЛЕНИ ВАШОГО ДОМОГОСПОДАРСТВА НЕОФІЦІЙНИЙ ПЛАТІЖ АБО ПОДАРУНОК, ЗАДЛЯ ТОГО, ЩОБ СКОРИСТАТИСЯ НАСТУПНИМИ ПОСЛУГАМИ ПРОТЯГОМ ОСТАННІХ 12 МІСЯЦІВ?»»,

% респондентів, які користувалися відповідними послугами

Країни	Взаємодія з дорожньою поліцією		Оформлення офіційних документів		Відвідування суду, що розглядає цивільні справи		Отримання освіти в державному закладі (початкова та середня)	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Вірменія	22	22	8	5	0	13	27	5
Азербайджан	34	32	16	15	28	0	20	17
Білорусь	12	28	5	6	0	7	14	22
Болгарія	11	17	0	4	0	7	10	5
Чехія	3	3	5	4	0	0	3	5
Естонія	1	0	1	1	0	0	4	3
Грузія	2	4	6	8	0	12	1	8
Угорщина	3	4	0	3	0	14	6	7
Казахстан	51	41	16	21	29	34	16	17
Киргизія	47	48	25	22	30	41	11	14
Латвія	12	8	2	0	0	5	4	4
Литва	7	5	2	0	6	0	0	8
Молдова	46	28	20	12	33	8	23	23
Польща	6	3	0	1	0	5	3	2
Румунія	12	6	3	6	14	0	20	27
Росія	30	17	18	6	0	14	36	23
Словаччина	5	5	5	9	19	8	1	2
Таджикистан	62	68	49	45	55	24	24	27
Туреччина	0	17	10	13	25	19	12	20
Україна	28	38	20	24	15	31	41	34
Узбекистан	13	21	3	4	0	0	9	18
Усього	16	15	8	7	11	9	9	9

Країни	Отримання освіти в державному закладі (професійна)		Отримання медичних послуг в державному закладі		Отримання допомоги по безробіттю		Отримання інших соціальних виплат	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Вірменія	0	0	19	21	4	2	16	7
Азербайджан	24	26	25	40	38	53	32	35
Білорусь	9	10	17	18	2	4	3	4
Болгарія	20	12	16	16	0	4	4	4
Чехія	0	5	8	9	3	0	4	2
Естонія	0	0	3	6	0	0	2	3
Грузія	13	21	4	3	26	22	18	6
Угорщина	0	5	23	21	3	2	6	3
Казахстан	20	25	22	19	33	32	23	18
Киргизія	25	22	23	29	10	20	13	19
Латвія	0	0	14	11	4	2	0	1
Литва	15	6	22	25	2	4	5	0
Молдова	27	37	44	41	12	3	14	3
Польща	10	1	7	6	0	0	0	8
Румунія	8	14	33	33	0	11	0	0
Росія	17	31	31	21	0	10	0	8
Словаччина	6	1	9	12	0	5	0	5
Таджикистан	49	39	46	46	44	60	17	0
Туреччина	10	23	9	15	18	24	5	18
Україна	33	27	31	35	6	13	5	7
Узбекистан	6	21	17	16	16	11	8	5
Усього	11	11	15	15	7	8	7	6

Джерело: розраховано за даними опитування «Барометр світової корупції», 2016 р.

ДОДАТОК D. ЧАСТКА РЕСПОНДЕНТІВ, ЯКІ ЗІТКНУЛИСЯ З НЕФОРМАЛЬНИМИ ПРАКТИКАМИ В ОСВІТНІХ ЗАКЛАДАХ, ЗАЛЕЖНО ВІД СТАТІ, %

Прояви корупції	Дитячий садок		Середня освіта		Вища освіта		Курси	
	Чоло-віки	Жінки	Чоло-віки	Жінки	Чоло-віки	Жінки	Чоло-віки	Жінки
Значні додаткові неофіційні витрати (особисто працівникам, вихователям чи викладачам за навчання, гуртожиток тощо) у 300 грн та більше	10	8	13	9	26	18	17	8
Обов'язкові благодійні внески (на ремонт закладу, закупівлю обладнання тощо)	72	65	73	72	28	20	0	18
Примусове придбання підручників чи інших публікацій викладачів як умова отримання заліку, іспиту	7	5	19	19	28	27	0	8
Недорогі подарунки (до 300 грн.) викладачам, вчителям, вихователям за сприяння у навчанні	44	43	39	38	27	23	5	17
Використання особистих зв'язків, знайомств ('блату') для вирішення певних питань, отримання переваг, більш високих оцінок, тощо	6	4	3	4	15	9	4	0

Джерело: розраховано за даними опитування GfK в 2017 році.

ДОДАТОК Е. ЧАСТКА РЕСПОНДЕНТІВ, ЯКІ ЗАГАЛОМ ПОГОДИЛИСЯ З ТВЕРДЖЕННЯМИ ЩОДО ГОТОВНОСТІ ГРОМАДЯН ДО БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ, %

Країни	Загалом, у нашому суспільстві прийнято повідомляти про випадки корупції, свідками яких стають люди		Якби я став свідком корупції, я відчував би персональний обов'язок повідомити про це		Я повідомив би про випадок корупції, навіть якби мені довелося провести цілий день в суді, даючи свідчення	
	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки	Чоловіки	Жінки
Вірменія	15	16	22	25	17	20
Азербайджан	37	39	44	41	43	34
Білорусь	10	12	9	11	7	7
Болгарія	16	14	31	27	23	21
Чеська Республіка	38	33	42	36	31	27
Естонія	34	32	49	48	42	38
Грузія	40	49	34	42	30	32
Угорщина	14	12	21	22	18	20
Казахстан	27	24	36	30	29	28
Киргизія	49	49	45	46	44	44
Латвія	39	41	51	47	39	35
Литва	16	15	37	37	26	22
Молдова	31	35	35	38	30	30
Польща	23	24	39	33	30	28
Румунія	42	38	45	35	40	32
Російська Федерація	14	18	18	19	12	14
Словаччина	23	20	21	20	17	14
Таджикистан	26	25	30	29	25	23
Туреччина	63	66	65	58	62	63
Україна	11	11	18	13	16	14
Усього	36	35	41	37	34	31

Джерело: розраховано за даними опитування «Барометр світової корупції», 2016 р.

ДОДАТОК F. ПОШИРЕННЯ КОРУПЦІЙНИХ ПРАКТИК У ВЕДЕННІ БІЗНЕСУ ЗАЛЕЖНО ВІД СТАТІ ТОП-МЕНЕДЖЕРА ПІДПРИЄМСТВА, %

Показник	Україна		Європа та Центральна Азія	
	топ менеджер – жінка	топ менеджер – чоловік	топ менеджер – жінка	топ менеджер – чоловік
Частота хабарництва (частка фірм, що стикалися принаймні з однією вимогою хабаря)	51	50	14	13
Глибина хабарництва (% транзакцій, у яких вимагався подарунок або неформальний платіж)	49	44	11	10
Частка фірм, що мали очікування щодо необхідності «подарунків» при зустрічі з податківцями	48	51	11	10
Частка фірм, що очікували, що їм доведеться робити «подарунки», щоб отримати урядовий контракт	N/A	99	28	22
Вартість подарунку задля отримання урядового контракту (% вартості контракту)	N/A	15	1	2
Частка фірм, що очікували, що їм доведеться робити «подарунки», щоб отримали ліцензію на проведення діяльності	44	32	11	12
Частка фірм, що очікували, що їм доведеться робити «подарунки», щоб отримати ліцензію на імпорт	23	44	11	9
Частка фірм, що очікували, що їм доведеться робити «подарунки», щоб отримали дозвіл на будівництво	76	73	21	19
Частка фірм, які очікували, що їм доведеться робити «подарунки», щоб отримати водопостачання	14	17	11	8
Частка фірм, що очікували, що їм доведеться робити «подарунки» посадовим особам, щоб «вирішити певні питання»	88	70	21	17
Частка фірм, що очікували, що їм доведеться робити «подарунки», щоб отримати електричний зв'язок	N/A	28	17	12
Частка фірм, що визначили корупцію як головну перешкоду ведення бізнесу	28	40	21	20
Частка фірм, що визначили судову систему як головну проблему для ведення бізнесу	3	5	6	6

Джерело: розраховано за результатами обстеження підприємств Світового банку, 2013 р.

Примітка: дані, що отримані з опитування п'яти фірм і менше, позначені «N/A», щоб забезпечити конфіденційність респондентів. Ці дані не мають ототожнюватися з відсутніми або пропущеними відповідями.

ДОДАТОК Г. РОЗПОДІЛ ВІДПОВІДЕЙ ОПИТАНИХ ЕКСПЕРТІВ* ЩОДО ПРИЧИН І МОТИВІВ, ЯКІ СПОНУКАЮТЬ ЖІНОК АБО ЧОЛОВІКІВ ДО АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, %

Причини, що спонукають до антикорупційної діяльності	Переважно жінки	Переважно чоловіки	Рівною мірою представники обох статей
Більше чутливі до будь-яких проявів несправедливості в суспільстві	48	4	48
Більше потерпають від наслідків корупції	19	0	81
Більше стикаються з проявами ділової корупції / корупції на робочому місці	24	19	57
Більше стикаються з проявами побутової корупції	43	0	57
Відчувають більшу відповідальність за добробут власних сімей (долучаються до боротьби з корупцією, якщо вона безпосередньо впливає на їхні родини)	24	24	52
Мають загалом більш активну громадську позицію в суспільстві	29	5	67
Більше цікавляться політичними та соціально-економічними процесами, які відбуваються в державі	10	57	33
Більше цікавляться питаннями розподілу ресурсів, у том числі державних фінансів	5	43	52
На етапі отримання освіти частіше обирають ті спеціальності, що потрібні в антикорупційній діяльності	10	29	62
Вважають антикорупційну діяльність прибутковою та престижною формою зайнятості	0	24	76
Мають більше вільного часу	33	19	48

* у рамках дослідження було опитано представники 21 антикорупційного об'єднання та організації, які працюють в різних регіонах України.

Програма розвитку ООН в Україні

Кловський узвіз, 1

Київ, Україна

Тел.: +380 44 253 9363

Факс: +380 44 253 2607

ua.undp.org